

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
3. LÉKAŘSKÁ FAKULTA

Ústav zdraví dětí a mládeže

Eva Marková

Empatie dětí předškolního věku
The Empathy of Preschools Children

bakalářská práce

Praha, březen 2010

Autor práce: Eva Marková

Studijní program: Specializace ve zdravotnictví

Bakalářský studijní obor: veřejné zdravotnictví

Vedoucí práce: **MUDr. Eva Vaníčková, CSc.**

Pracoviště vedoucího práce: **Ústav zdraví dětí a mládeže 3. LF**

Datum a rok obhajoby: červen 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla používána ke studijním účelům.

V Praze dne 2. března 2010

Eva Marková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala MUDr. Evě Vaníčkové, CSc. za ochotu a podporu při odborném vedení této bakalářské práce. Dále děkuji ředitelkám a učitelkám mateřských škol za přijetí a za to, že mi umožnily provést průzkum, který je podkladem pro vypracování praktické části mé bakalářské práce.

Obsah

Úvod	6
------------	---

I. Teoretická část

1. Emoční vývoj dítěte předškolního věku.....	7
1.1. Předškolní věk.....	7
1.1.1 Hra dítěte předškolního věku.....	7
1.1. Emoční vývoj dítěte předškolního věku.....	7
1.2.1. Emoce a city.....	7
1.2.2. Emoční vývoj.....	8
1.2.2.1. Sebecit.....	8
1.2.2.2. Emoční prožitky dítěte předškolního věku.....	9
1.2.2.3. Sociální city.....	9
1.2.2.4. Morální city, mravní citění.....	9
1.2.2.5. Emoční vývoj u chlapců a dívek.....	11
2. Empatie.....	11
2.1. Význam empatické dovednosti.....	11
2.2. Emoční inteligence	13
2.3. Vlivy podporující empatickou dovednost.....	13
2.4. Vlivy tlumící empatickou dovednost.....	13
2.5. Vývoj empatické dovednosti	14
2.5.1. Empatická dovednost v předškolním věku.....	14
2.6. Vliv rodiny na rozvoj empatické dovednosti dětí.....	15
2.7. Vliv mateřské školy na rozvoj empatické dovednosti dětí.....	16
2.8. Poruchy používání empatické dovednosti u dětí.....	17
2.9 Cíl bakalářské práce.....	17

II. Praktická část

3. Pracovní hypotézy.....	18
4. Metodika výzkumu.....	18
4.1. Charakteristika souboru	18
4.2. Vlastní metoda práce.....	19
4.2.1. Pracovní postup.....	20
5. Výsledky výzkumu.....	21
6. Diskuse.....	24
7. Závěr.....	31
8. Souhrn.....	33
8. Summary.....	34
9. Seznam použité literatury.....	35
10. Seznam příloh.....	38
Přílohy	

Úvod

Téma své bakalářské práce „Empatie dětí předškolního věku“ jsem si vybrala, protože mám ráda děti a je zajímavé sledovat, jak se vyvíjejí. Děti v předškolním věku jednají bezprostředně a upřímně, proto jsem si zvolila pro svůj výzkum právě tuto věkovou kategorii.

Empatie je schopnost vcítit se do emočních prožitků a pocitů druhých, ovlivňuje osobnost každého dítěte a kvalitu jeho života. Schopnost empatie je vrozená a je důležité ji rozvíjet již od raného věku dítěte. Předškolní věk je významné období, ve kterém se tvoří základy emoční inteligence, kam patří rovněž empatická dovednost. Rozvíjení empatie je důležité pro utváření charakteru dítěte. Zásadní předpoklady pro rozvoj této dovednosti se vytvářejí v rodině.

Z pozorování svého okolí se domnívám, že někteří rodiče neví, jakým způsobem při výchově vědomě pomáhat svým dětem empatii rozvíjet. Děti mohou částečně získat tuto dovednost v mateřských školách. Ale jsou zde omezenou dobu a vzhledem k počtu dětí se učitelka nemůže věnovat každému dítěti individuálně, tak jak mohou rodiče doma. Proto je důležité, aby rodiče aktivně podporovali rozvoj empatie u svých dětí v rodinném prostředí, protože rozvíjet tuto dovednost pouze v mateřské škole nestačí. Děti s nízkou mírou empatie neprojevují dostatečně své emoce, nedokážou se vžívat do pocitů druhých a obtížněji navazují kamarádské vztahy s druhými dětmi. Těmto dětem chybí sebedůvěra. To může u nich vyvolávat úzkost a napětí, protože nejsou schopny vytvářet kvalitní vztahy s ostatními. Důsledkem nízké empatie dětí je pak snížení kvality jejich života.

1. Emoční vývoj dítěte předškolního věku

1.1 Předškolní věk

Předškolní věk zahrnuje období od tří do šesti let. Předškolní léta jsou základní pro rozvoj charakteru dítěte. U dítěte probíhá nalezení sebe sama ve společnosti. Toto období je také označováno jako věk iniciativy, dítě potřebuje být aktivní, poznávat svět, chce se prosadit. Dítě předškolního věku potřebuje být silně zakotvené v rodinném prostředí. Je pro něj důležitá opora, péče, bezpečí a láska blízké osoby. Do tří let věku je dítě vychováváno v rodinném prostředí a po třetím roce nastupuje navíc výchova v mateřské škole. Již u předškolních dětí můžeme vidět počátky prosociálního chování (spolupráce, soucit, solidarita, počáteční city vzájemné sympatie, přátelství) a altruismu. Nicméně převažuje egocentrický způsob myšlení a navazování vztahů.

1.1.1 Hra dítěte předškolního věku

Hlavní činností předškolního dítěte je hra. Děti si hrají spolu, vznikají mezi nimi vzájemné vztahy. Dítě se hrou učí. Při hrách může zažívat různé pocity a prožitky, které jej obohacují a podporují jeho citový vývoj. Hra učí děti prožívat citové stavy ostatních dětí. Při hře s jinými dětmi, i když běhají jen vedle sebe, se dítě učí spoluprožívat citové zážitky ze hry. Například když jedno dítě radostně křičí, umocňuje to radost druhého dítěte ze společné činnosti. Hra jako spontánní dětská činnost poskytuje dítěti uspokojení, radost, uvolňuje napětí, přináší mu pocit svobody. Při hře probíhá proces socializace dítěte, protože při společné hře se dítě zařazuje do skupiny ostatních dětí.

1.2 Emoční vývoj dítěte předškolního věku

1.2.1 Emoce a city

„Emoce jsou komplexní citové stavy doprovázené charakteristickými motorickými a žláзовými aktivitami. Psychologický význam pojmu emoce se vztahuje na stav iritace organismu, který se projevuje emocionální zkušeností (zážitkem), to je citem (individuum pociťuje emoci); emocionálním chováním (individuum se emocionálně chová, například útočí nebo utíká); fyziologickými změnami v organismu (vedle útrobních změn jsou to také projevy motorické, zahrnující i výraz obličeje).“ (Nakonečný, M., 2000).

Předpoklady k prožívání emocí jsou vrozené. Emoční prožitky vznikají spontánně a nelze je zásadně ovlivnit. Projevy emocí lze usměrňovat a ty nepřijatelné omezovat a potlačovat. Emoční prožitky jsou subjektivní a liší se od racionálního posuzování. Jsou proměnlivé v závislosti na situaci, ve které se jedinec nachází. Bývají zaměřeny na nějaký objekt (k někomu, k něčemu) a rozvíjejí se pod vlivem prostředí a výchovy. City jsou hlavní

složkou emocí. City na rozdíl od emocí nejsou provázeny veškerými fyziologickými projevy. U dítěte se cit uplatňuje při každé činnosti a v celkovém chování. Emoce (city) u dětí často vedou přímo k činům, citová složka u dítěte převažuje nad rozumovou.

Mezi primární vrozené emoce (předem organizované) patří radost, smutek, strach, vztek, opovržení, překvapení. Tyto emoce se objevují už u novorozenců. Primární emoce jsou závislé na limbickém systému. V pozdějším věku v závislosti na dosažené vývojové úrovni se utvářejí složitější emoce, označované jako sekundární (rozpaky, vcítění, závist, pýcha, stud a vina). Na vzniku těchto emočních reakcí se podílejí navíc vyšší nervová centra. Sekundární emoce se objevují u dítěte až v určitém stupni jeho sebeuvědomění (uvědomění si svých emočních prožitků). City jako základní složka emocí se rozdělují na nižší a vyšší city. Mezi nižší city patří city tělové, předmětné (vyvolány neživým prostředím), sebecit (jedinec prožívá citově sám sebe), city sociální. Vyšší city se formují podle vzoru dospělého. Řadí se mezi ně city etické (morální), estetické a intelektuální.

1. 2. 2 Emoční vývoj

Při emočním vývoji postupně narůstá bohatost emočních prožitků v závislosti na věku dítěte, na výchově a prostředí. Emoční (citový) vývoj neprobíhá u každého dítěte stejně rychle. Emoce slouží k navození a udržení sociálních interakcí a motivují k poznání, dítě pociťuje radost z poznávání nových věcí a situací.

1. 2. 2. 1 Sebecit

Předškolní dítě si již je vědomo sebe sama a má již vytvořený sebecit. Posuzuje samo sebe podle toho, jak jej hodnotí vychovatel, přičemž se spoluvytváří sebehodnocení a vnitřní obraz sebe sama (sebepečení). Sebecit předškolního dítěte je motivovaný egocentristem. Dítě prožívá sebe a své city velmi intenzivně a jeho city k lidem a věcem se z pohledu druhého zdají být sobecké. Dítě například může ničit oblíbenou hračku, když jí má půjčit druhému. Součástí sebecitu je cit vlastnictví. Dítě pokládá všechno okolo sebe, lidi i věci za svoje. Jakmile se na „jeho“ věci a lidi uplatňuje něčí jiný nárok, vzbudí to v něm pocit nelibosti. Dítě se snaží o to, aby ho druzí obdivovali, chce aby se mu věnovala dostatečná pozornost a aby bylo dospělými chváleno. Děti mívají v tomto období spíše zvýšené sebevědomí, věří svým schopnostem. Pokud rodiče dítě delší dobu podceňují a vyčítají mu nedostatky, vzniká v něm pocit méněcennosti, který se může stát postupem času převládající složkou sebecitu. Sebecit dítěte je tedy formován od počátku v závislosti na postojích okolí vůči němu, hlavně rodinou a následně vrstevníky.

1. 2. 2. 2 Emoční prožitky dítěte předškolního věku

Z emočních prožitků můžeme na počátku předškolního věku u dítěte pozorovat například radost, smutek, žalost, rozhořčení, úzkost, odpor. Po překonání období vzdoru se objevují vztek a zlost méně často, ale mohou se i nadále vyskytovat. Dále se mohou objevovat afekty strachu (například při pobytu v neznámém prostředí, z cizích lidí). Během předškolního období by se dítě mělo naučit zvládat projevy vzteku a zlosti. Tříleté dítě ještě neumí ovládat city svou vůlí a rozumem. Starší předškolní děti již mají vyvinutější rozum, zdokonaluje se jejich vůle a začínají již své city ovládat.

V první polovině předškolního věku dítě prožívá různé emoční prožitky (radost, hněv, stud, rozhořčení a podobně), ale ještě o nich neví, protože si je neuvědomuje. Proto je pro správný emoční vývoj dítěte důležité, aby rodiče tyto emoční prožitky dítěti pojmenovali. City lze u dítěte vzbudit pomocí představ nebo při vyprávění příběhů. V průběhu předškolního věku si dítě své emoční prožitky začíná více uvědomovat a dokáže o nich mluvit. Podle toho, jak je zná ze svého prožívání, je dokáže přiřadit zvířátkům, lidem, hračkám. Ke konci předškolního věku si dítě dobře uvědomuje své emoční prožitky a dokáže je pojmenovat. Dokáže slovně vyjádřit, co cítí. Například řekne: „Jsem rád/a, jsem smutný/á, zlobím se, mám strach“ a podobně.

1. 2. 2. 3 Sociální city

Dále se u dítěte rozvíjejí city sociální, k dospělým i k vrstevníkům. Jsou to city vázané na vztahy s osobami. Při rozvíjení sociálních citů dítě potřebuje partnera, například při hře. Na počátku předškolního věku již u dítěte můžeme pozorovat cit sympatie, obdiv, žárlivost, závist, škodolibost. Výskyt těchto pocitů závisí hlavně na prostředí, které dítě obklopuje. Začíná se vyvíjet sympatie, která se projeví tím, že dítě snadněji někomu vyhoví nebo jinému ustoupí (například půjčí hračku jinému dítěti) a někdy projeví i něžnost. Může vzniknout i antipatie, která se může projevit tím, že dítě nechce spolupracovat, někdy je agresivní, ruší jiné děti ve hře, bere jim násilně hračky, ničí výsledky jejich činnosti nebo je osobně napadá. Takovéto jednání souvisí se škodolibostí, jejímž projevem může být krutost a surovost. City závisti, žárlivosti a škodolibosti vznikají v dětech přirozeně, ale jejich projevy je třeba výchovou odstraňovat a snažit se nevytvářet podmínky pro jejich vznik.

1. 2. 2. 4 Morální city, mravní cítění

Podstatou etických (morálních) citů je dobro. Patří sem například city práva, spravedlnosti, odpovědnosti, plnění povinností a mravní závaznosti. S morálními city se dítě

nerodí, ty se postupně vytvářejí a prohlubují, což se děje intenzivně právě v předškolním věku. Substrátem pro vývoj morálního citění, respektive pozitivního sociálního citění (altruismu) je empatie a lítost. Vývoj morálních citů závisí také na osvojení si morálních norem výchovou a souvisí též i s rozumovou vyspělostí dítěte. Pro dodržování morálních norem je důležitý příklad chování, které dítě vidí ve svém okolí, hlavně v rodině.

Kolem čtvrtého roku dítěte se prvně začínají projevovat vyšší city, a z nich konkrétně mravní citění. Dítě již získalo určité zkušenosti, co je vychovatelem hodnoceno jako správné nebo nesprávné chování a tomuto zjednodušenému mravnímu hodnocení dítě přizpůsobuje své chování. Předem ale své chování neumí samo mravně zhodnotit ani ho nedokáže předem posoudit podle mravních norem. Pokud je za své chování dítě chváleno, prožívá pocit mravního uspokojení. Jestliže je dítě druhou osobou káráno, cítí se zahanbeno. Pocit zahanbení je u dítěte pociťován již od batolecího věku. Dítě považuje za správné jednání takové, které je odměněno nebo které ocení rodiče nebo jiná autorita. Ke konci předškolního věku se u dítěte, když poruší nějaké pravidlo chování, objevuje pocit viny (již u něj došlo ke zvnitřnění sociálních norem). Při vědomí pocitu viny se u dítěte projeví reakce jeho ega jako jsou lítost, výčitky, stud.

Starší předškolní dítě již přijalo určitá omezení a ví tedy, jak by se mělo chovat, i když ho nikdo nesleduje. „V 5. a 6. roce si navyká většinu svých činů ex post mravně hodnotit a vyvíjí se jeho mravní svědomí. Stává se jakousi vahou, na které se váží skutky na podkladě toho, co bylo a je vychovateli označováno za správné a nesprávné. Mravní svědomí tedy není samostatné, nýbrž závislé na názorech dospělých“ (Srp, L., Syrovátková, J., 1966). Pro rozvoj svědomí je důležitý vývoj v osvojování morálních norem a prožívání pocitů viny při nedodržení těchto norem. Z pocitů viny se tedy vytváří svědomí. Starší předškolní dítě je však samostatné v tom, že již nepotřebuje vědět názor vychovatele ke každému svému činu, ale už si tento názor vytvoří samo, protože si je připodobňuje k dřívějším situacím. „Pro předškolní věk je typická vazba svědomí na aktuální, konkrétní situaci. Předmětem hodnocení se stává výsledek a nikoliv pohnutka, příčina, která k tomuto činu vedla.“ (Vágnerová, M., 1999). Dítě nemá ještě dostatečně vyvinutý rozum a nechápe vzájemnou souvislost činů. „Mravní svědomí, které se hlásilo v předškolním a mladším školním věku až při jednání, se mezi 10. a 11. rokem začíná ozývat již před činem.“ (Srp, L., Syrovátková, J., 1966). Dítě začíná eticky hodnotit skutek ještě před tím, než ho provede, nezávisle na reálném trestu. Vývoj svědomí je závislý na výchově rodiči, na přístupu rodičů k dětem, na emočním tónu, který vládne v rodině.

Když je mladším předškolním dítětem vyprávěn příběh, většina z nich morálně posuzuje postavy podle obecně zažitého emočního hodnocení k dané postavě. Například anděl jedná správně, protože je hodný, čert jedná špatně, protože je zlý. Starší předškolní děti se dokážou více vžít do děje příběhu a proniknout do vzájemných vztahů mezi pohádkové hrdiny, spoluprožívají určitý cit s nimi a tak oddělí obecně zažitý emoční vztah k hrdinovi a morální hodnocení (čert v pohádce nemusí být vždy zlý). Starší předškolní děti dokáží morálně hodnotit postavy podle toho, kdo co vykonal proti komu. To vypovídá o tom, že starší předškolní děti jsou rozumově vyspělejší a mají bohatší emoční prožitky.

1. 2. 2. 5 Emoční vývoj u chlapců a dívek

V souvislosti se společenskými postoji jsou dívky a chlapci při výchově odlišně vedeni. „Výzkum ukazuje, že od raného dětství dostávají chlapci a děvčata poněkud odlišné informace o tom, jaké typy emoční exprese jsou u nich v sociálních interakcích přijatelné. Není to pouze záležitost „biologického“ pohlaví jako spíše tzv. gender, tedy biopsychosociální role, která je danému pohlaví přidělena.“ (Stuchlíková, I., 2007). Rodiče tak učí děti určitým modelům chování, například jim vštěpují, že kluci nepláčou, protože jsou stateční. Naopak u dívek se pláč více toleruje. Pláč u chlapce je spíše chápán jako projev vzteku a u dívky spíše jako projev strachu. Velkou roli zde hraje vztah chlapce k otci a dívky k matce jako vzorům chování. Pokud jde o chování, u chlapců se projevují agresivnější způsoby, více se perou. Často je vychovateli shovívavěji posuzováno agresivní chování chlapců než agresivní chování dívek. Pětileté děti už rozlišují typické povahové vlastnosti chlapců a dívek. Autorka této práce nevidí rozdíl v emočním vývoji chlapců a dívek. Liší se pouze projevy emocí, které jsou závislé především na působení a vedení vychovatelů a prostředí, ve kterém dítě žije.

2. Empatie

2. 1 Význam empatické dovednosti

„Empatie se definuje jako schopnost vcítit se do pocitů a jednání druhé osoby.“ (Kopřiva, P., 2008). Tento citový zážitek charakterizuje spoluprožívání určitého emočního stavu druhého, například spoluprožívání smutku, radosti. To spojuje empatii s dalšími city, například s lítostí. Pomocí empatie lze vycítit emoční prožitky jiného člověka, jeho potřeby a postoje, které nechce nebo nedovede vyjádřit jiným způsobem, například slovy. Podmínkou projevů empatie je to, aby se člověk dobře vyznal ve vlastním emočním prožívání. Jen tak

může pochopit emoční prožitky druhého. Vcítění je spontánní, ale může být vyvoláno i snahou pochopit druhého.

Empatická reakce má tři složky, které se uplatňují v různé míře. Zahrnuje aktivní naslouchání s projevy účasti a zájmu o druhého, dále pojmenování pocitů, přání, očekávání a nakonec vyjádření podpory. „Empatickou reakcí jako bychom sdělovali: „Máš právo cítit se tak, jak se cítíš. Ty jsi také ten, kdo s tím může něco udělat. Nabízím ti svoji podporu.“ (Kopřiva, P., 2008). Prostřednictvím empatické dovednosti můžeme porozumět druhým a zvolit tak přiměřený způsob jednání. Při vzájemné komunikaci dvou jedinců se může projevit cit sympatie. Při citu sympatie nedochází ke spoluprožívání citů, jedinec si zachovává hranice vlastního Já.

Empatie je provázena altruistickým, prosociálním chováním. Cílem altruistického chování je pomoci druhému ve stavu tísně, bolesti a smutku. „Altruismus jako opak egoismu představuje takový životní postoj, který nadřazuje blaho druhých lidí nad vlastní zájmy. Prosociální chování je chování, které je zaměřeno na pomoc nebo prospěch jiných osob, skupin nebo společenských cílů bez očekávání jakékoliv materiální odměny.“ (Spalková, D., 2004). Děti, které mají silně vyvinutou empatii, více pomáhají ostatním, jsou oblíbenější u svých vrstevníků i dospělých, jsou méně agresivní a mají větší úspěch ve škole. Mají větší schopnost vytvářet láskyplné vztahy.

Empatie představuje jakousi prevenci antisociálních změn osobnosti. U antisociální osobnosti lze pozorovat poruchu citového a sociálního vývoje. Taková osobnost často projevuje různé kriminální chování. Může se jednat i o osobu s vysoce nadprůměrnou kognitivní inteligencí, ale tito jedinci nemají žádnou empatii a neznají výčitky svědomí.

Empatie vychází z vlastního sebeuvědomění a rozvíjí se s rostoucím emočním sebeuvědoměním. S tím, jak se u dítěte rozvíjí vědomí vlastního já, dítě získává schopnost více si uvědomovat své vlastní emoční prožitky a jejich projevy, což je první předpoklad toho, aby se dokázalo vcítit do citových prožitků druhých. Dítě si začíná uvědomovat své emoční prožitky ve druhé polovině předškolního věku. Výskyt prosociálního jednání souvisí také s vnímáním sebe sama (sebepojetí) a vnímání postojů ostatních k sobě samému. Sebepojetí znamená obraz sebe sama v prožívání. Názor na sebe sama dítě přejímá od svého nejbližšího okolí, zpočátku nejvíce od rodičů. Děti s nízkým sebepojetím dávají najevo jen málo pocitů a mají nižší schopnost prožívat a projevovat pozitivní city k druhým. Naopak dítě s vysokým sebepojetím je schopno projevit celou řadu pocitů. Na základě utvářejícího se sebepojetí se začíná rozvíjet sebevědomí, které vyjadřuje, jak jedinec hodnotí navenek sám sebe při

srovnávání se s druhými. Sebevědomí dítěte by mělo být přiměřené. Děti s nízkým sebevědomím mohou mít sklony k agresivitě nebo submisivitě. Příliš vysoké sebevědomí může zase vést k přezírání druhých, k nedostatku empatie až k intoleranci druhých.

2. 2 *Emoční inteligence*

„Emoční inteligence je chápána jako komplexní schopnost, na níž závisí životní spokojenost a úspěšnost v praktickém životě.“ (Vágnerová, M., 2007). Zahrnuje určité emoční předpoklady a vlastnosti osobnosti, které ovlivňují kvalitu mezilidských vztahů. Rozdíl mezi IQ a EQ je ten, že EQ je vychází méně z genetických dispozic. Emoční inteligence (EQ) je složena z následujících schopností :

- vědomé rozpoznání vlastních emocí v okamžiku jejich vzniku a sebeporozumění,
- schopnost ovládat (regulovat) své emoce podle situace, například zklidnit vlastní rozčilení. Je to schopnost, která se vyvíjí ze sebevědomění,
- schopnost sám sebe motivovat (snaha zapojovat pozitivní city do činností, které jsou spojeny s poznáváním a tvořivostí, například radost z poznávání, údiv, zvědavost),
- empatie a s ní související schopnost umění mezilidských vztahů.

2. 3 *Vlivy podporující empatickou dovednost*

„Schopnost empatie je vrozená, empatické reakci se však potřebujeme učit. Schopnost empatie nám má pomoci přežít jako druhu, vzájemným porozuměním a podporou překonávat těžkosti.“(Kopřiva, P., 2008). Schopnost empatie zpravidla závisí na vývojové úrovni osobnosti, na množství zážitků a lidských vlivů. Není trvalou vlastností a v různých úsecích života se může měnit. Úzké mezilidské vztahy s emocionálním nábojem rozvíjejí empatickou schopnost, neboť při nich nelze postupovat podle navyklých schémat, ale je potřeba chápat stále nové individuální prožitky. Čím více děti získávají emočních prožitků z mezilidských vztahů, tím mají větší příležitost rozvíjet svoji empatii.

2. 4 *Vlivy tlumící empatickou dovednost*

Empatickou dovednost snižuje strach a úzkost. Tyto emocionální stavy způsobují obrat do vlastního nitra a odčerpávají sílu pro pozornost, snižují zájem o druhého. Depresivní stavy a duševní choroby narušují zpravidla mechanismy empatie. Empatii dále snižuje prudké napětí z neuspokojených potřeb. Takovéto napětí ubírá pozornost všemu ostatnímu včetně pozornosti zaměřené na druhého člověka. Přílišná rozmazlující láska rodičů a rodiny pěstuje u dítěte zvláštní sebelásku, narcizmus. Takový jedinec se vyznačuje přehnaným obdivem sám

k sobě, arogantním vystupováním a nedostatkem pochopení pro druhé. Autorka této práce souhlasí s názorem Lawrence E. Shapira, že sledování televize a dlouhá doba strávená u počítače brzdí rozvoj emočních dovedností u dítěte. (Shapiro, L.E., 2004)

2. 5 Vývoj empatické dovednosti

Empatická schopnost a altruistické chování vycházejí z vrozené dispozice a rozvíjejí se na základě socializačního učení. Empatickou schopnost je možné rozvíjet výchovou a psychologickým působením. S vyvinutou empatií souvisí vyvinuté sociální citění. Empatická dovednost se rozvíjí ve věku přechodu z období batolete do věku předškolního. Při vývoji empatie dochází k posunu dětské psychiky od egocentrismu, který je charakteristickým znakem rané dětské mentality k altruismu. Empatie se u většiny dětí vyvíjí přirozeně a její vývoj velmi závisí na socializaci dítěte v rodině, na vztahu matky k dítěti, na jejím empatickém chování, zvláště do desátého roku věku dítěte. Model empatického chování rodičů příznivě působí na rozvoj empatické dovednosti u dítěte. Navázáním vrstevnických vztahů postupně slábne úloha rodičů ve vývinu empatie, ale neztrácí se úplně. Vývoj empatie také závisí na rozumové vyspělosti dítěte. Specifika průběhu rozvíjení empatie souvisí s věkem a může se vyznačovat velkými individuálními rozdíly.

2. 5. 1 Empatická dovednost v předškolním věku

V předškolním věku dítěte se rozvíjí jeho schopnost vnímat a chápat, dítě se učí lépe rozpoznávat emoce druhých a je schopno reagovat empatickým chováním. Empatie, schopnost vcítit se do prožitků druhého, je vrozená, ale není u všech jedinců stejná. Lze ji výchovou rozvíjet nebo také tlumit. V období předškolního věku je tato dovednost předávána v rodině, ale stejně důležitou roli hraje také dětský kolektiv. Proto je v tomto vývojovém období tak důležitý vliv rodiny a mateřské školy na rozvoj empatické dovednosti u dětí. V předškolním věku se dítě učí prosociálnímu chování. Při rozvíjení empatie se učí respektovat ostatní, potlačovat vlastní aktuální potřeby a jednat ve prospěch druhého. Prosociálnímu chování se dítě učí napodobováním, proto je důležitý správný vzor dospělých osob. Prosociální chování souvisí také s ovládnutím a potlačováním agresivních tendencí. Fyzickou agresivitu mají tendenci více projevovat mladší předškolní děti, starší předškolní děti zase projevují více agresivitu verbální.

Děti předškolního věku již dovedou projevit empatii. Když vidí, že je někdo smutný, nešťastný nebo v nesnázích, pokouší se pomoci. Empatické projevy a ochota pomoci jsou však ještě u předškolních dětí omezené. Dovedou vnímat pouze emoční prožitky druhých, které jednoznačně vidí. Myslí si, že když se někdo usmívá, musí být šťastný. Nedovedou se

také oddělit od intenzivního emočního prožitku druhého, snadno začnou sdílet tutéž emoci, ale nejsou ještě schopny pomáhat. Na rozvoji prosociálního chování se podílí vedle vlastní emoční zkušenosti také kognitivní schopnost dítěte. Zhruba od šesti let se začíná uplatňovat kognitivní empatie (rozumové vcit'ování). Dítě má již vyvinutý vnitřní cit nebo model pro to, jak by se mohl druhý člověk cítit v určité situaci. To umožňuje dítěti vidět emoční stres očima druhého a podle toho jednat (například ho utěšovat nebo ho nechat o samotě). Při kognitivní empatii se nemusí uplatňovat emoční komunikace. Osoba nemusí například plakat, zlobit se nebo projevovat radost a přesto dítě ví, jak se může tato osoba cítit, ať už to dává najevo nebo ne. Empatická dovednost dětí v předškolním věku není ještě plně vyvinuta, je omezena stupněm vývoje.

2. 6 Vliv rodiny na rozvoj empatické dovednosti dítěte

„Zdeněk Matějček uvádí, že rozvoj altruistického chování ovlivňují dva faktory, které mají co dělat s výchovou: 1. Jasně a důrazně upozorňovat, že dítě nesmí ubližovat druhým a že druzí potřebují někdy pomoci. 2. Způsob altruistického chování dítě přejímá z citlivého a ohleduplného chování rodičů vůči němu, ale i k ostatním lidem i zvířatům.“ (Koťátková, S., 2008). Při výchově v rodině je důležité, aby rodiče dítěti srozumitelně a citlivě vysvětlovali, co je vhodné a nevhodné chování, nestačí pouze zakazovat. Dítě poznává většinu citů z vlastních prožitků, z kontaktů s rodiči, sourozenci a ostatními členy rodiny. Aby děti lépe chápaly své vlastní pocity a pocity druhých, je důležité, aby se naučily také rozumět neverbálnímu vyjádření emocí z postoje, výrazu v obličeji, tónu hlasu a podobně.

Děti, jejichž emoce jsou odmítány, neumí o vlastních emocích mluvit a vžít se pak do pocitů druhých. Odnaučí se věnovat svým emocím pozornost, přestanou je vnímat jako něco důležitého, nebudou je umět rozlišovat a více se budou řídit tím, co jim řeknou ostatní, než tím co samy cítí. Proto není správné, když rodič dětské emoce vyvrací, zakazuje nebo soudí. Skrývané a potlačované emoce totiž nezmizí, dokud se jimi rodiče nebudou zabývat. Děti pak tyto potlačované emoce mohou projevit nevhodným chováním nebo ztrátou sebedůvěry kvůli pocitům, že jsou odmítány. Děti proto musí mít dostatečný prostor pro vyjadřování všech svých emocí, kladných (radost, nadšení) i záporných (úzkost, vzdor, vztek, zlost). Když děti mohou projevit své silné emoce a rozšířit si tak jejich bohatost, cítí se svobodněji a roste jejich sebedůvěra. Rodič může přijmout všechny emoce, nevhodné projevy chování (emocí) musí usměrňovat. Autorka uvádí příklad: „Vidím, že jsi na Ondru našťvaný, to se ale dá dát najevo jinak než kopáním. Každý má právo se někdy rozzlobit, svá slova bychom ale měli

vážít“ (Kopřiva, P., 2008). Rodič pojmenoval, co dítě prožívá a zároveň dítě informoval o nevhodném vyjádření jeho emocí. Není ale vhodné vyčítat nebo kázat.

Pro rozvíjení empatie je žádoucí, aby rodič dítěti pozorně naslouchal a zopakoval to, co ono samo říká, popsal slovy to, co ono samo cítí, například: „Ve tmě máš strach, že ano“. Když dítě rozumí svým pocitům, může lépe chápat pocity druhých a vcítit se do nich. S výchovou empatie by se mělo začít co nejdříve, protože tím víc se dosáhne učením. Struktura osobnosti je totiž v dětství přizpůsobivější.

2. 7 Vliv mateřské školy na rozvoj empatické dovednosti dětí

„Mateřská škola je významnou společenskou institucí pro předškolní vzdělávání dětí, pro jejíž práci jsou stanoveny obecné cíle a úkoly a vymezeny určité činnosti.“ (Mertin, V., Gillernová, I., 2003). Mateřská škola má větší přístup k novým poznatkům z pedagogiky, výchovy předškolního dítěte a psychologie než běžná rodina, tudíž může předávat rodině znalosti a zkušenosti. Mateřská škola uvádí dítě do širší společnosti dětí, kde navazují vzájemné vztahy. Vytváří dobrý základ pro rozvoj prosociálních vlastností (spolupráce ve hře a dělby práce, soucitu, solidarity, obětavosti, ale také soutěživosti, prestiži a podobně). Nabízí dítěti základní pravidla chování a jednání ve skupině. Dítě poznává nové kulturní zvyklosti a společenské normy.

Mateřská škola učí děti tolerovat a přijímat i jiné děti a zároveň dovednostem, jak uspět v kolektivu ostatních dětí. Dítě zde má více příležitostí rozvíjet projevy empatie při vztazích s vrstevníky. Učitelka je pro děti druhou matkou i přirozenou autoritou. Učitelky mateřských škol jsou partnery rodičů ve výchovné a vzdělávací péči o dítě předškolního věku. Děti by měly mít k učitelce důvěru a neměly by mít strach projevat své emoce. Učitelka na základě svých odborných znalostí by měla podporovat emoční vývoj u dětí. Měla by dětem vysvětlovat, jaké je vhodné a nevhodné chování a nevhodné projevy emocí usměrňovat. Při vyprávění příběhů a pohádek je důležité chválit správné morální kvality jako je vděčnost, spravedlnost, pravdomluvnost, sebeovládání a vysvětlovat je. Když se dítě správně zachová, velký význam má pochvala. Vychovatel by měl přesně pojmenovat citové stavy druhých a navodit účelné reakce, například pomoc a útěchu, pokud dítě pozoruje bolest u druhého. Dítě by mělo v mateřské škole zažít přímou zkušenost pomoci druhému, nestačí s nimi o tom pouze mluvit. Důležitou vlastností učitelky v mateřské škole je projev empatie k jednotlivému dítěti, ke skupině dětí. Dítě má možnost učit se empatickou dovednost při hře s ostatními dětmi a od učitelky. Jestliže dítě tráví většinu dne v mateřské škole, ve které učitelka neprojevuje dostatek empatie a nerozvíjí ji u dětí a pokud rodiče také nejsou dostatečně

empatičtí nebo se dítěti dostatečně nevěnují, u dítěte se projeví nízký stupeň empatické dovednosti. V pozdějším věku se už tento deficit obtížně vyrovnává.

2.8 Poruchy používání empatické dovednosti u dětí

Poruchy používání empatické dovednosti u dětí jsou způsobené chováním rodičů, kteří potlačují pocity dětí nebo jim je vyvrací. Tím se schopnost empatie neztrácí, dítě vnímá empatické projevy ze strany druhých, citlivě na ně odpovídá, není ale schopno je zpracovat a použít ve vlastních mezilidských vztazích. To vyvolává úzkost a napětí, které jsou způsobené strachem. Osobnost dítěte pak hledá zejména jistotu. Ale protože opakuje zaběhnutá schémata naučená od rodičů, zaostává ve vývinu v porovnání s vrstevníky. Děti, kterým jsou projevovány neempatické reakce, je pak napodobují, učí se jim, používají je, a až budou dospělé, budou je předávat zase svým dětem.

Tam, kde se málo hovoří, se zvyšuje agresivita a snadněji dochází k fyzickému útoku. Proto by měl vychovatel jazykové vyjadřovací schopnosti cíleně rozvíjet. Protože dítě, které se umí dobře jazykově vyjádřit pak není nuceno použít jiný způsob projevení své vůle. Jazykově obratné děti umějí slovy vyjádřit své potřeby a pocity a tím také srozumitelněji a cíleněji komunikovat mezi sebou. Když jsou děti zlé, lhostejné a dokonce kruté, většinou lze pozorovat příčinu tohoto způsobu jednání v rodině. Týrané a zanedbané děti vykazují nižší schopnost emočního porozumění. Projevy agresivity, ubližování druhým, ničení nebo poškozování hraček mohou být také důsledky autoritářské výchovy. Dítě se pak nemůže spontánně projevovat, je často nešťastné, uzavřené a má problém důvěřovat druhým lidem, méně si věří a vykazuje nižší stupeň emoční inteligence.

2.9 Cíl bakalářské práce

Cílem bakalářské práce je přispět k deskripci vývoje empatie u dětí předškolního věku, které navštěvují mateřskou školu. Empatie je zcela zásadní dovednost, která ovlivňuje osobnost každého dítěte a tím přispívá i k pocitu osobní pohody každého dítěte, který vypovídá o kvalitě života dítěte a právě tento pohled je v centru pozornosti této bakalářské práce.

PRAKTICKÁ ČÁST

3. Pracovní hypotézy

Hypotéza H1 – Na základě teoretických východisek a osobního odhadu autorka předpokládá, že minimálně 60% dětí předškolního věku navštěvujících mateřskou školu bude mít vyvinutou empatii a z nich bude představovat jedna polovina dětí s vysokou mírou empatie (tedy 30% všech dětí).

Hypotéza H2 – Z vývojových odlišností chlapců a dívek lze formulovat druhou hypotézu, která předpokládá, že míra empatie u chlapců a dívek bude přibližně stejná.

Hypotéza H3 – Z pohledu empatických dovedností u dětí předškolního věku, které se rozvíjí ve věku přechodu z období batolete do věku předškolního předpokládám, že míra empatie bude u starších předškolních dětí vyšší než u mladších předškolních dětí.

Hypotéza H4 – Na základě poznání vlivu dospělých osob v kontaktu s dětmi na rozvoj jejich empatie, lze vyslovit předpoklad, že v různých mateřských školách bude míra empatie dětí odlišná.

4. Metodika výzkumu

4.1 Charakteristika souboru

Výzkum byl realizovaný v náhodně vybraných mateřských školách:

1) mateřská škola Pastelka.

Adresa: Platónova 3288/28, Praha 4-Modřany, 143 00

Sledovaný soubor tvořilo 57 dětí, z toho 31 dívek (54%) a 26 chlapců (46%).

2) mateřská škola Větrníček.

Adresa: Zárubova 952/10, Praha 4-Kamýk, 142 00

Sledovaný soubor tvořilo 54 dětí, z toho 19 dívek (35%) a 35 chlapců (65%).

3) mateřská škola Hvězdička.

Adresa: Liškova 636/10, Praha 4-Kamýk, 142 00

Sledovaný soubor tvořilo 56 dětí, z toho 30 dívek (54%) a 26 chlapců (46%).

4) mateřská škola Radvanice v Čechách.

Adresa: Radvanice v Čechách, okres Trutnov.

Sledovaný soubor tvořilo 19 dětí, z toho 13 dívek (68%) a 6 chlapců (32%).

5) mateřská škola Oáza.

Adresa: Čechtická 758/6, Praha 4-Kamýk, 142 00

Sledovaný soubor tvořilo 32 dětí, z toho 15 dívek (47%) a 17 chlapců (53%).

6) mateřská škola Podsad'áček.

Adresa: Pod sady 170/2, Praha 4-Modřany, 143 00

Sledovaný soubor tvořilo 49 dětí, z toho 19 dívek (39%) a 30 chlapců (61%).

7) mateřská škola Kukučínova.

Adresa: Kukučínova 1150/3, Praha 4-Krč, 142 00

Sledovaný soubor tvořilo 15 dětí, z toho 7 dívek (47%) a 8 chlapců (53%).

Celkový počet tvoří 282 dětí, z tohoto celkového počtu je 134 dívek (48%) a 148 chlapců (52%).

4.2 Vlastní metoda práce

Ke zjištění míry empatické schopnosti dětí byla použita klasická metoda vyprávění příběhu s otevřeným koncem „O opičce Jackie a slůňátku Elí“. Autorka vedla za stejných podmínek s každým dítětem rozhovor, jehož součástí bylo vyprávění tohoto příběhu. Na závěr byla dítěti položena otázka, která měla testovat míru jeho empatie do role slůněte Elí v kontextu vyprávěného příběhu. Odpovědi dětí byly rozčleněny do pěti skupin od mínus 2 (žádná empatie až škodolibost) až po hodnocení plus 2 (nejvyšší míra empatie). Výsledky práce jsou prezentovány formou tabulek.

4. 2. 1 Pracovní postup

Výzkum autorka prováděla v průběhu roku 2009 v těchto měsících: duben, květen, červen, září, říjen. Autorka předem kontaktovala ředitelky náhodně vybraných mateřských škol a požádala je o souhlas získat podklady pro zjištění míry empatie u dětí, které tyto mateřské školy v době výzkumu navštěvovaly. Pedagogům v jednotlivých mateřských školách autorka vysvětlila způsob své práce. Před začátkem rozhovoru s dětmi ředitelky nebo učitelky mateřských škol autorku kolektivitu dětí představily a sdělily jim, že si vyslechnou pohádku a odpoví na pár otázek. Byla vymezena místnost, kam děti jednotlivě za autorkou práce přicházely a po vzájemném seznámení si v klidném prostředí vyslechly příběh. Pro oživení příběhu autorka dětem připravila obrázky opičky s banánem a slůňátka s kokakolou. Potom dětem položila otázky a vedla s nimi o příběhu rozhovor. Dětem byl vyprávěn následující příběh.

„Opička Jackie a slůňátko Elí.“

V jednom domě bydlí dvě kamarádky, opička Jackie a slůňátko Elí. Obě se mají moc rády. Opička má ráda banány, na těch si vždycky pochutná. Slůňátko moc rádo pije kokakolu a vůbec mu nechutná mléko. O dobroty se obě kamarádky vždycky spolu rozdělí. Když dostane opička Jackie od maminky banány, vždy se rozdělí také se slůňátkem Elí. Slůňátko se také vždy rozdělí s opičkou, když dostane kokakolu. Jednoho dne začaly slůně bolet zoubky. Musí jít k panu zubaři nechat si bolavé zoubky opravit. Opička Jackie zatím doma čeká na svou kamarádku - na slůně Elí, až se vrátí od pana zubaře. Připraví svačinku pro Elí, její oblíbenou kokakolu. Opička čeká, nemůže se slůňátka Elí dočkat a přitom všechnu kokakolu připravenou pro Elí vypije sama. Do hrníčku dá potom Elí místo kokakoly mléko. Najednou Jackie vidí: „Elí jde“. Slůňátko Elí přichází, vidí hrneček na stole a volá: „Jééé, ty jsi hodná, to je kokakola pro mě?!“ Běží ke stolu, vezme hrneček a uvidí mléko....

Po přečtení příběhu autorka dětem položila tuto otázku: „Co si myslíš, že teď Elí, jak se cítí?“ („Jak je Elí, když jí opička vypila její oblíbenou kokakolu a místo ní nalila do hrnečku mléko?“) Odpovědi dětí si autorka zapisovala a následně odpověď vyhodnotila podle předem připravené stupnice, kterou si označila od mínus 2 do plus 2. Výsledky průzkumu jsou zpracovány do tabulek, které jsou uvedeny v příloze.

5. Výsledky výzkumu

Hypotéza H1 – Na základě teoretických východisek a osobního odhadu autorka předpokládá, že minimálně 60% dětí předškolního věku navštěvujících mateřskou školu bude mít vyvinutou empatii a z nich bude představovat jedna polovina dětí s vysokou mírou empatie (tedy 30% všech dětí).

Ve výzkumu autorka zjistila, že z celkového počtu 282 dětí předškolního věku mělo 109 dětí (39%) vysokou míru empatie, 82 dětí (29%) nízkou míru empatie a 91 dětí (32%) mělo nerozvinutou empatii. Z toho vyplývá, že 191 dětí (68%) vyjádřilo nějakou míru empatie do role slůněte Elí. Z uvedeného počtu empatických dětí vyjádřilo vysokou míru empatie 109 dětí, to je 39% ze všech dětí.

Výše uvedené výsledky potvrzují předpoklad autorky, že alespoň 60% dětí má nějakou míru empatie a více než polovina z těchto empatických dětí má vysokou míru empatie, (tedy více než 30% všech dětí).

Děti s nízkou mírou empatie nedovedly vystihnout pocit slůněte Elí. Většina dětí odpověděla, že se Elí cítí špatně, protože opička kolu Elí vypila. Některé děti nedokázaly vůbec zdůvodnit proč se Elí cítí špatně. Buď proto, že to zřejmě nevěděly nebo se styděly, nechtěly příliš komunikovat a chtěly už odejít. Je také možné, že si tyto děti nevěřily, a proto nedovedly svou odpověď zdůvodnit. Do této skupiny autorka zařadila také děti, které vyjádřily empatii pro něco jiného, nejvíce pro bolestivost zubů slůněte Elí.

Děti s vysokou mírou empatie dokázaly vyjádřit hlubší pocit. Sdělyly autorce, že Elí byla smutná. (Elí se cítí smutně).

Hypotéza H2 – Z vývojových odlišností chlapců a dívek lze formulovat druhou hypotézu, která předpokládá, že míra empatie u chlapců a dívek bude přibližně stejná.

Z celkového počtu 134 dívek mělo vysokou míru empatie 51 dívek (38%), nízkou míru empatie 34 dívek (25%), nerozvinutou empatii 49 dívek (37%).

Z celkového počtu 148 chlapců mělo vysokou míru empatie 58 chlapců (39%), nízkou míru empatie 48 chlapců (33%), nerozvinutou empatii 42 chlapců (28%).

Z celkového počtu 134 dívek má tedy nějakou míru empatie 85 dívek (63%). Nerozvinutou empatii má 49 dívek (37%).

Z celkového počtu 148 chlapců má tedy nějakou míru empatie 106 chlapců (72%). Nerozvinutou empatii má 42 chlapců (28%).

Z výsledků vyplývá, že u chlapců byla celková (vysoká a nízká) míra empatie o něco vyšší. Pouze v hodnotě vysoké míry empatie byly hodnoty u obou pohlaví přibližně stejné. Rozdíl byl ve skupině s nízkou mírou empatie, kde je více chlapců. Z výsledků vyplývá, že chlapci mají ve zkoumaném vzorku celkovou míru empatie o něco vyšší. Autorka se domnívá, že tento výsledek nelze zobecnit.

U vzorku dětí, se kterými autorka vedla rozhovor, převážně chlapci více projevovali zájem, odpovídali přímo a hned, byly celkově odvážnější. Dívky (převážně mladší) byly ostýchavější a bojácnější a déle odpověď zvažovaly.

Ve vzorku dětí bylo o 3% více chlapců staršího předškolního věku (pětiletých a šestiletých) než dívek staršího předškolního věku, což mohlo mírně zvýšit celkový výsledek ve prospěch chlapců.

Autorka se domnívá, že lepší výsledek ve prospěch chlapců může být také způsoben tím, že byli odvážnější a více se soustředili.

Pokud by se posuzovala vysoká míra empatie, výsledky chlapců a dívek jsou přibližně stejné.

Hypotéza H3 – Z pohledu empatických dovedností u dětí předškolního věku, které se rozvíjí ve věku přechodu z období batolete do věku předškolního předpokládám, že míra empatie bude u starších předškolních dětí vyšší než u mladších předškolních dětí.

Autorka porovnávala vysokou míru empatie u dětí tříletých, čtyřletých, pětiletých, šestiletých.

Z celkového počtu 26 tříletých dětí mělo jedno dítě vysokou míru empatie (4%).

Z celkového počtu 107 čtyřletých dětí mělo 31 dětí vysokou míru empatie (29%).

Z celkového počtu 96 pětiletých dětí mělo 41 dětí vysokou míru empatie (43%).

Z celkového počtu 53 šestiletých dětí mělo 36 dětí vysokou míru empatie (68%).

Z výsledků je vidět, že s věkem schopnost projevit empatii stoupá. Čím jsou děti rozumově vyspělejší, tím jsou schopny projevovat vyšší míru empatie.

Hypotéza H4 – Na základě poznání vlivu dospělých osob v kontaktu s dětmi na rozvoj jejich empatie, lze vyslovit předpoklad, že v různých mateřských školách bude míra empatie dětí odlišná.

Seřazení sledovaných mateřských škol podle počtu dětí s nejvyšší mírou empatie, vyjádřeno v procentech:

1. mateřská škola Oáza	53% dětí
2. mateřská škola Hvězdička	52% dětí
3. mateřská škola Větrníček	39% dětí
4. mateřská škola Podsaďáček	35% dětí
5. mateřská škola Pastelka	33% dětí
6. mateřská škola Radvanice v Čechách	32% dětí
7. mateřská škola Kukučínova	0% dětí

Seřazení mateřských škol podle počtu dětí s nějakou mírou empatie (s vysokou i nízkou dohromady), vyjádřeno v procentech:

1. mateřská škola Hvězdička	86% dětí.
2. mateřská škola Oáza	72% dětí.
3. mateřská škola Větrníček	67 % dětí
mateřská škola Kukučínova	67% dětí.
4. mateřská škola Podsaďáček	65% dětí
5. mateřská škola Pastelka	58% dětí.
6. mateřská škola Radvanice v Čechách	48% dětí.

Větší vypovídací hodnotu o empatii dětí v mateřských školách mají údaje z mateřských škol, kde bylo více dětí.

Z uvedených výsledků vyplývá, že nejvíce dětí s empatickými dovednostmi bylo zjištěno v mateřských školách Oáza, Hvězdička a Větrníček

6. Diskuse

Ve sledovaném vzorku dětí bylo zjištěno 68% dětí s nějakou mírou schopnosti empatie, tedy s vysokou i nízkou. S vysokou schopností empatie bylo vyhodnoceno 39 % všech dětí, což je mírně vyšší hodnota, než autorka předpokládala. Empatie je vrozená, to znamená, že děti se rodí s různou mírou této schopnosti. Výchovou lze schopnost empatie rozvíjet, a to nejúčinněji do deseti let věku dítěte.

Lze považovat zjištěný počet vysoce empatických dětí za uspokojivý? Autorka se domnívá, že rozvoj emoční inteligence dětí v současné době není dostatečně podporován a mělo by se této dovednosti věnovat v rodinách a mateřských školách více pozornosti. Při svém výzkumu autorka zjistila, že ve sledovaném vzorku dětí bylo vysoké procento dětí s nízkou mírou empatie a dětí s nerozvinutou empatií. Děti s nízkou mírou empatické dovednosti většinou odpovídaly, že se Elí cítí špatně, nebyly si jisté tím, co Elí vlastně cítí. To znamená, že si nebyly jisté ani v tom, co by cítily ony samy. Na rozvoj emoční inteligence má podstatný vliv prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, protože dítě toto prostředí a jednání osob v něm citlivě vnímá a přizpůsobuje mu své myšlení a své jednání. Některé děti mají nedostatek podnětů k rozvíjení své empatické dovednosti. Málo rozvinutá empatická dovednost u dětí předškolního věku je způsobena tím, že se rodiče nebo vychovatelé málo zabývají emočním prožíváním dětí a neučí je tomu, aby si své emoční prožitky dokázaly uvědomovat a současně je uměly pojmenovávat.

Moderní uspěchaná doba je spíše zaměřena na materiální věci a potřeby a zanedbává významnou úlohu emocí v životě dětí. Rodiče jsou často pracovními velmi vytížení a nemají na děti dostatek času. Když přicházejí ze zaměstnání unavení, nemají už dostatek energie si s dětmi povídat. Vedle toho naopak nezaměstnanost a z toho vyplývající stres rovněž ubírá rodičům energii a zájem věnovat pozornost pocitům dětí. Proto rodiče často využijí televizi jako levnou pomoc na hlídání dětí. Děti pak vyplňují čas sledováním televize, často i nevhodných pořadů nebo hrají počítačové hry. Televize a počítač jsou téměř v každé domácnosti a mnoho dětí u nich tráví hodně volného času, který by mohly využít v sociálních kontaktech se svými vrstevníky. Pasivní doba strávená u televize brzdí rozvoj emočních dovedností dítěte. Je to virtuální realita, kterou si dítě dotváří reálný okolní svět. Dítě pak žije v představách, dostatečně nevnímá své okolí, je uzavřené do sebe. Obtížně navazuje kamarádské vztahy s jinými dětmi, je vázáno na uzavřené domácí prostředí a není sociálně zdatné ve vztazích s druhými. I když hry na počítači jsou spíše činnost aktivní než pasivní, je to stále virtuální realita, která stejně jako sledování televize nikdy nemůže dítěti nahradit

povídání si s blízkými lidmi ani jejich objetí. Jestliže rodiče nemluví s dětmi o jejich emočních prožitcích, děti se je nenaučí vnímat jako něco důležitého, jako něco, co nese nějakou zprávu, nebudou je umět rozlišovat a věnovat jim dostatečnou pozornost. Děti pak nevěnují pozornost ani emocím druhých a nedokážou se do nich vcítit. Vedení rodičů v podstatě slouží jako odrazový můstek pro rozvíjení empatie u dítěte.

Děti mohou rozvíjet své emoční dovednosti také v mateřských školách pod vedením pedagogů, kteří by měli mít vedle odborných znalostí také sami dostatek empatie, aby byli pro děti vzorem empatického chování. Autorka práce zastává názor, že i když je v mateřské škole podporován rozvoj empatické dovednosti u dětí, není to dostačující, pokud není tato dovednost rozvíjena v rodině. Pokud se rodiče sami nechovají empaticky, dítě se tomuto neempatickému chování učí, kopíruje ho, aniž by dokázalo zhodnotit jestli je toto chování správné nebo špatné. Dítě bere odpozorované neempatické chování jako samozřejmost, protože samo je ještě rozumově i citově nezralé. Rodič je pro dítě jednoznačnou autoritou, dítě ho vnímá jako jediný a tedy správný vzor chování. Autorka si myslí, že u dětí, se kterými se málo hovoří o jejich emočních prožitcích, se objevuje větší tendence ventilovat své emoce a přání negativním jednáním vůči druhým až agresivním chováním.

Rodiče v dnešní době již mohou získat dostatek informací o emočním vývoji svých dětí z odborné literatury, z médií, televize, časopisů a podobně. Pro pedagogy z mateřských škol i rodiče existuje bohatý výběr monografií a časopisů, které se přímo zabývají psychikou předškolních dětí. Pokud má rodič zájem pochopit myšlenkové pochody dítěte, má dostatek dostupných zdrojů, ze kterých může získat informace o psychice dětí a dozvědět se, jak rozvíjet jeho emoční dovednosti. Autorka se domnívá, že tyto informace si přečtou většinou více vzdělaní rodiče. Pokud rodiče mají potřebné znalosti o psychice svých dětí, lépe je mohou pochopit a podle toho se k nim chovat. Více jim pak porozumí a mohou v dětech lépe rozvíjet altruistické chování.

Empatie se rozvíjí s rostoucím emočním sebeuvědoměním, tak jak postupně narůstá schopnost dítěte uvědomovat si své emoční prožitky. K tomu ale dítě potřebuje cílené vedení a pomoc rodičů a vychovatelů, kteří by měli dítě naučit pojmenovat jeho pocity a učit ho, jak na ně má reagovat vhodným chováním. Když se dítě dobře vyzná ve svých emočních prožitcích, nebude mu dělat žádný problém vycítit a pojmenovat pocity druhých a účelně na ně reagovat, například když vidí, že někdo potřebuje utěšit. Ale i tato správná reakce potřebuje mít správný vzor nejbližšího okolí, především rodičů, jejich příkladné chování v běžném životě. Správný vzor a cílená výchova podporující altruistické chování vede dítě k

tomu, že pomůže druhému v bolesti, protože bude cítit, že je to tak správné a zároveň z této pomoci bude mít uspokojivý pocit.

Děti se silně vyvinutou empatií jsou takové, u nichž hraje významnou roli vrozená dispozice, která je dále podporována a správně rozvíjena při výchově. Rodiče vysoce empatických dětí jsou většinou také sami empatictí, empatii rozvíjí rovněž u svých dětí a ty mají možnost tuto dovednost od rodičů odpozorovat. Empatictí rodiče s dítětem promlouvají o jeho emočních prožitcích, hodně mu čtou nebo vyprávějí příběhy, pojmenovávají a vysvětlují pocity postav z příběhů. Empatictí rodiče se nezabývají jen vnějšími projevy chování dítěte, ale v dané situaci citlivě vnímají i jeho pocity a zabývají se jimi. Někteří méně empatictí rodiče hodnotí vnější projevy chování dětí a neberou vůbec ohled na to, proč toto chování vzniklo, že mu předcházely nějaké emoce a pocity, kterými se dostatečně nezabývali. Důležitou roli tedy hraje citlivý přístup rodičů k dítěti, kterému se dítě od rodičů učí a napodobuje ho, což příznivě působí na rozvoj jeho empatie. Co se týká vysoce empatických dětí ve výzkumu, autorka se domnívá, že rodiče těchto dětí respektují jejich emoční prožívání, nevyvrací ani nehodnotí jejich pocity, ale pojmenovávají a vysvětlují je a negativní projevy emocí usměrňují. Tyto děti jsou si pak samy sebou jisté, jsou si jisté ve svých emočních prožitcích a sebevědomě je pojmenují. Děti s vysokou empatií pak dávají najevo a umí pojmenovat spoustu pocitů. Jsou si jisté tím co cítí, protože v těchto pocitech nemají zmatek. Tyto děti zřejmě žijí v citově podnětném prostředí, mají dostatek mezilidských vztahů, aby mohly rozvíjet své emoční dovednosti, a tedy i svou empatii. Rodiči je podporováno setkávání dítěte s příbuznými, vrstevníky, aby dítě mělo dostatek příležitostí rozvíjet svou empatii, protože při styku s ostatními lidmi a dětmi si dítě obohacuje svůj emoční rejstřík, získává velkou zásobu emočních prožitků a snáze tak dokáže vycítit emoční prožitky druhého. Získává tak více sebejistoty, více si věří a je více otužilé v sociálních vztazích. Když rodiče v dítěti probouzejí kladné emoční prožitky, dítě cítí zázemí a jistotu. Pak si věří a má chuť objevovat stále nové vztahy, má chuť komunikovat a hrát si s ostatními dětmi.

To, jestli dítě projevuje k druhým empatii vychází také z toho, jestli jsou uspokojovány jeho základní potřeby, a to jak v rodině, tak v mateřské škole. Tyto potřeby zahrnují vedle potřeb fyziologických (pohyb, spánek, odpočinek, potrava a podobně) i pocity jistoty, stálosti, bezpečí, pocity vyplývající z dostatečných projevů lásky, náklonnosti, dítě má pocit, že někam patří a v tomto prostředí se cítí příjemně. Dítě s naplněním všech těchto potřeb si bude více věřit, bude dávat najevo hodně emocí, bude se hodně smát, bude umět zvládat i nepřiměřené emoce. Bude mít chuť do života a snadno se bude umět vcítovat do pocitů a potřeb druhých. Pro mnoho rodin je náročná nynější doba, rodiče mají například

existenční potíže nebo málo času se i při dobré vůli dětem co nejvíce věnovat. Stoupá už delší dobu počet rozvrácených rodin, neúplných rodin, matek samoživitelek. V těchto tak zvaných patologických „rodinách“ rodiče řeší převážně své vlastní problémy a na „nějaké“ emoce či citové potřeby dětí nemají čas. Pro dítě předškolního věku, které si je už vědomo svého já a všechny okolní vztahy vůči sobě silně prožívá, je vedle zajištění fyziologických potřeb důležitá citová opora a správná citová výchova. I když dítě navštěvuje mateřskou školu a pedagogové v těchto dětských zařízeních podle svých vědomostí a schopností se snaží o rozvíjení empatie u svěřených dětí, autorka zastává názor, že domácí prostředí a nejbližší rodina mají zásadní význam pro získávání empatických dovedností u předškolních dětí. Výchova k emočním dovednostem, k empatii, by měla probíhat již od nejútlejšího věku, neboť v mladším věku je dětská psychika ještě flexibilnější.

Autorka ve svém výzkumu předpokládala, že míra empatie chlapců a dívek předškolního věku je v podstatě stejná. Ve zkoumaném vzorku dětí autorka zjistila, že procento chlapců s vysokou empatií je téměř shodné s procentem dívek s vysokou empatií. Když pak autorka porovnávala děti s nižší mírou empatie, bylo v této skupině více chlapců. Autorka nabyla dojmu, že chlapci byli při rozhovoru odvážnější a odpovídali hned, zatímco dívky byly stydlivější a delší dobu přemýšlely, než odpověděly na otázku. Autorka se domnívá, že to souvisí s odlišnostmi ve výchově dívek a chlapců v naší kultuře. Chlapci jsou vedeni k větší odvážnosti a nejsou jim tak tolerovány projevy slabosti jako třeba pláč. Dívky jsou spíše vedeny k pečovatelské činnosti a jsou jim více tolerovány projevy slabosti jako strachu a lítosti. Podle autorky ovlivnění dětí takovými tendencemi ve výchově může způsobovat, že v kategorii dětí s nízkou mírou empatie bylo více chlapců, protože byli méně bojácní a tolik se nestyděli odpovídat jako dívky. Výsledek ve prospěch chlapců v této kategorii dětí mohl být také ovlivněn skutečností, že ve zkoumaném vzorku dětí bylo o něco více chlapců staršího předškolního věku, kteří jsou již rozumově vyspělejší. Autorka si myslí, že pokud by byla s dětmi delší dobu a mohla by se s nimi blíže poznat, děti by se méně styděly a také dívky by byly odvážnější při odpovědích. Autorka zastává názor, že empatie chlapců a dívek předškolního věku není v podstatě rozdílná. Tuto skutečnost také dokládá zjištěný výsledek výzkumu. Téměř stejné procento jak chlapců, tak dívek mělo vysokou empatii. Autorka se ani v odborné literatuře nesetkala s názorem, že by empatie chlapců a dívek předškolního věku byla odlišná.

Ve výzkumu autorka zjistila, že vysoká empatie se nejvíce vyskytuje u starších předškolních dětí, nejvíce u šestiletých dětí. Z tabulky č. 11 je vidět, jak se zvyšujícím se věkem stoupá v procentech počet dětí s vysokou empatií. Starší předškolní děti jsou již

rozumově a citově vyspělejší. Se zvyšujícím se věkem jsou u dětí postupně vytlačovány projevy egocentrického chování, které jsou typické hlavně pro mladší předškolní věk a výchovou se rozvíjí empatie a altruistické chování dětí. Ale nelze to zobecnit na všechny děti, protože v rozvoji empatické dovednosti hrají úlohu i další faktory, především výchova dospělými.

Emoční dovednosti u staršího předškolního dítěte jsou již natolik rozvinuté, že dítě je schopno vyznat se ve svých pocitech, umí je rozlišovat a pojmenovat. Starší předškolní dítě je již schopno vnímat pocity druhých a empaticky na ně reagovat. Podmínkou pro rozvoj empatie u dítěte je ale správné vedení rodičů a vychovatelů a jejich vzor. Bez pomoci dospělých by ani starší předškolní dítě nebylo schopné se vcítit a pojmenovat pocity druhých, pokud není emočně vedeno v rodině a pak také pedagogy v mateřské škole. Mezi staršími předškolními dětmi se autorka také setkala s dětmi i šestiletými, které se nedokázaly vcítit do pocitů Eli. Těmto dětem pravděpodobně chybí dostatečná výchova k emočním dovednostem, především v rodině. Samozřejmě zde hraje roli i míra vrozené schopnosti empatie dítěte. Některé děti se rodí už s vrozenou vysokou mírou empatie. Mimo to vysoce empatické děti nejsou pravděpodobně ponechávány v rodině samotné u televize, rodiče vymýšlejí s dětmi společnou činnost, hrají si s nimi, povídají si a při těchto aktivitách věnují dostatečnou pozornost pocitům, rozvíjení empatie a vedou děti k altruistickému jednání. Starší předškolní dítě již dokáže vycítit, jak by se mohl druhý cítit v určité situaci, aniž by své emoční rozpoložení dávala tato osoba viditelně najevo.

Autorka usuzuje, že učitelka v mateřské škole hned po rodičích představuje další důležitou osobu, která se podílí na vytváření emoční inteligence dětí, a tedy i empatie. Jednotlivé mateřské školy vykazovaly v míře empatie dětí větší či menší rozdíly. Jednotlivé mateřské školy navštěvují děti, které mají rozdílné emoční dovednosti vrozené a potom získané výchovou v rodině. V mateřské škole si pak děti ve vztahu s pedagogem a ostatními dětmi prohlubují a rozšiřují své emoční dovednosti. V tomto hraje zásadní roli samotná osobnost pedagoga v mateřské škole. Učitelky v mateřských školách mají odpovědnost se podílet na zdravém emočním vývoji dětí předškolního věku. Při výchově dětí uplatňují své odborné znalosti pedagogické a psychologické, ale současně záleží na jejich vlastní schopnosti empatie, aby mohly tuto dovednost předávat dětem. Pokud má učitelka děti ráda a vnímá svou profesi jako poslání, bude samozřejmě, že se bude snažit projevovat empatii k jednotlivým dětem automaticky a tím pádem je bude učit této dovednosti. Autorka zaznamenala zkušenost, že v některých mateřských školách se setkala s dětmi, které byly většinou milé, chovaly se nebojácně, spontánně projevovaly své pocity a nebály se říct, co si

myslí. Byly hodně soustředěné na to, co říká druhý a to i při rozhovoru s autorkou, pomáhaly si mezi sebou a bylo vidět, že se v těchto mateřských školách klade důraz na pomáhání druhým. Učitelka vyžadovala, aby si mezi sebou děti pomáhaly. Například, když autorka prováděla výzkum, šlo dítě s druhým na toaletu, nebo dívka pomáhala kuchařce roznášet svačiny ostatním dětem, starší sestra ochraňovala tu mladší. Děti tedy zažily přímo zkušenost pomáhat druhému, a to autorka hodnotí velmi kladně. Právě v mateřských školách, kde vládla tato příjemná atmosféra, byla zjištěna vysoká míra empatie u většiny dětí. A právě v těchto mateřských školách autorka vycítila citlivé zacházení a zaznamenala vcítění se do prožitků dětí. V těchto mateřských školách se učitelky cíleně zajímaly o autorčinu práci a výzkum, byly ochotné, milé, spolupracovali a některá se zajímala i o názor autorky na určitou situaci.

V jiných mateřských školách, kde byla zjištěna nízká nebo většinou nerozvíjená empatie, byly děti bojácné, v mateřské škole byl chaos, autorka vycítila takové prostředí jako nejisté a s méně příjemnou atmosférou. Děti byly roztržité, nesoustředěné, nevěřily si v odpovědích a nechtěly moc komunikovat, bály se neznámého. V mateřských školách, kde autorka zjistila u dětí nízkou míru empatie, v době provádění výzkumu též získala poznatek, že vychovatelky zde měly více práce s hlídáním a usměřováním dětí a nebyla zde tak pohodová atmosféra. Autorka se domnívá, že pro děti je důležité, aby učitelka v mateřské škole byla empatická, milá a usměvavá, aby jí děti vnímaly nejenom jako autoritu, ale také jako přítelkyni, které mohou ve všem důvěřovat a která jim v každé situaci pomůže. Pro dítě je důležitá i neverbální komunikace učitelky, pomocí které sděluje své pocity dětem. Děti rovněž neverbální sdělení emocí nebo sympatií učitelky velmi citlivě vnímají, třeba jen z úsměvu. Z kladného emočního projevu má dítě hřejivý pocit. Je mu příjemně, když vycítí sympatie, které tak učitelka vyjadřuje. Pokud se dítě chová nevhodně, je důležité, aby ho učitelka usměrnila a zároveň vysvětlila, co na jeho chování bylo špatně. Když dítě cítí, že je přijímáno v novém kolektivu s láskou a bez výhrad, přizpůsobí tomu své chování, protože bude prožívat kladné emoční prožitky. Nebude mít vlastně důvod chovat se nevhodně. Pokud je učitelka k dětem empatická, dítě citlivě vnímá její jednání a může se tomuto empatickému jednání učit. Přesto se autorka domnívá že jádro emočních prožitků a první pocity z empatického jednání získává dítě v rodině, a proto pro empatické dovednosti má rodinné prostředí významnější vliv. Proto je důležitý jak citlivý, chápající a empatický přístup rodičů, tak učitelky v mateřské škole a cílená výchova k pomáhání a vcítování se do druhých. Pokud je učitelka k dětem empatická a učí je způsobům, jak se vcítit do druhých a altruistickému chování, děti jsou v mateřské škole rády, mají radost ze života a z objevování nových věcí a lidí. Pokud učitelka není empatická a rodiče nemají čas si s dítětem povídat o jeho emočních

prožitcích, dítě je se svými emočními prožitky samo, nemá si s kým o nich povídat a možná ani nemá chuť je někomu sdělovat. Uzavře se do sebe, má nízké sebepojetí, nevěří si, více se o sebe bojí a nemá chuť se odpoutávat od rodinného prostředí. Děti by měly učitelce důvěřovat, měly by k ní mít kladný emoční vztah a už vůbec by se jí neměly bát. Když má dítě učitelku rádo a věří si, nebojí se spontánně a od srdce projevovat své city, cítí se svobodné a vnímá mateřskou školu jako příjemné prostředí. V takové mateřské škole má dítě dostatek citových podnětů a hodně příležitostí rozvíjet svou emoční inteligenci. A toto všechno podmiňuje, aby se v dětském kolektivu vytvářela příjemná a hřejivá atmosféra a dítě tak rádo vyhledávalo ostatní děti, nebálo se s nimi seznámit a spontánně si povídat s ostatními. V takové příjemné atmosféře se vytváří podmínky pro nastolení projevů empatie mezi dětmi. Právě v mateřských školách, kde autorka zjistila vysokou míru empatie, vycítila toto příjemné prostředí. Pokud učitelka stimuluje kolektiv dětí k projevům empatické dovednosti, dává příležitost k tomu, aby se děti lépe poznaly, komunikovaly spolu a vzájemně si pomáhaly. Toto jednání lze rozvíjet při různých řízených hrách, kde se děti učí pojmenovávat emoce. Takové hry dávají dobrý předpoklad pro rozvoj empatické dovednosti.

Autorka po výzkumu v jedné mateřské škole vedla rozhovor s ředitelkou, která vyjádřila názor, že děti předškolního věku ještě nechápu význam slova „cítit se“. Nevědí prý, že to vypovídá o emočním rozpoložení druhého a chápu význam tohoto slova ve smyslu cítit něco nosem (čich). Ředitelka mateřské školy po vyslechnutí části rozhovorů autorky práce s dětmi zdůvodnila, proč děti odpovídaly tak nejistě, nedovedly popsat pocit Elí, a většinou odpověděly, že neví. Podle ředitelky mateřské školy zde mohl hrát roli stud před neznámou osobou, strach a odlišný styl mluvy autorky, než na který jsou děti zvyklé od pedagogických pracovníků. Ředitelka vyjádřila názor, že možná by si děti více v odpovědích věřily, kdyby jim příběh vyprávěla jejich učitelka a dotazovala by se jich ona.

7. Závěr

V závěru své práce autorka uvádí doporučení pro podporu rozvoje empatie u dětí předškolního věku na úrovni rodiny, mateřské školy, komunity a společnosti.

Rodina:

- Rodiče by měli s dětmi trávit co nejvíce času, věnovat jim pozornost a podporovat u nich vytváření kladných emočních prožitků.
- Rodiče by si s dětmi měli často povídat o emočních prožitcích dětí i druhých lidí a měli by učit děti od nejútlejšího věku tyto emoce (city) pojmenovávat, aby si je děti uvědomily.
- Rodič by měl navodit účelné reakce na citové stavy druhých, například pomoc a útěchu. Tyto stavy lze vyvolat při hře, například s panenkami, se zvířátky.
- Rodiče by měli dětem vysvětlovat, co je správné a nesprávné jednání, pojmenovat citové stavy druhých a hledat způsoby, jak na ně vhodně reagovat (lze využít např. pohádkové příběhy).
- Podstatný pro rozvoj empatické dovednosti u dítěte je příklad rodičů.
- Rodič by neměl dětské pocity vyvracet ani zakazovat, ale měl by se jimi zabývat a usměrňovat jejich nevhodné projevy.
- Rodič by měl chválit kladné morální chování jako je vděčnost, spravedlnost, pravdomluvnost, sebeovládání a podobně.
- V žádném případě by rodiče neměli dovolit dětem dívat se na televizní programy nebo hrát počítačové hry, ve kterých je násilí a krutost.
- S výchovou empatie by se mělo začít co nejdříve. Struktura osobnosti je totiž v dětství přizpůsobivější.

Mateřská škola:

- Pedagogicky vzdělané učitelky by měly cíleně rozvíjet empatii dětí při různých aktivitách a společných hrách v kolektivu.
- Dětem by měly často vyprávět nebo číst pohádky a různé příběhy a pojmenovávat a vysvětlovat pocity jednotlivých postav.
- Učitelky mateřských škol by měly často zařazovat do programu kolektivní hry, při kterých děti spolu mohou co nejvíce komunikovat.

- Učitelky mateřských škol by měly mezi dětmi podporovat vzájemnou komunikaci, při které si děti sdělují své dětské radosti i starosti, vyjadřují a pojmenovávají své prožitky a city.
- K empatickému jednání by děti měly být učitelkami vedeny.
- Učitelky v mateřských školách by samy měly projevovat dostatek empatie vůči dětem, aby jim byly vzorem.
- Mateřská škola by měla pomáhat dotvářet empatické schopnosti, které dítě získalo výchovou v rodině.

Komunita:

- V kolektivech dětí by mělo být při vzájemných kontaktech a při hrách rozvíjeno empatické chování pod vedením dospělých.
- Děti by měly být vedeny k tomu, aby si navzájem pomáhaly, půjčovaly si hračky, měly radost z toho, když druhý má radost.
- Děti by měly být dospělými usměřňovány, pokud mají tendenci prosazovat své zájmy silou a nebrat ohled na druhé.

Společnost:

- Na úrovni společnosti je důležité vytvářet informační zdroje, ze kterých mohou rodiče čerpat znalosti o významu empatie u dětí a poučení, jak tuto schopnost u dětí rozvíjet, aby ve svém životě byly schopny vytvářet kvalitní mezilidské vztahy.
- Měly by být pro děti k dispozici kvalitní programy, filmy a dětské knihy apod., které by děti poučily a pomáhaly rozvíjet citovou stránku dětí.
- Pro děti by měly být pořádány společenské, sportovní a naučné akce, při kterých děti mají možnost navazovat při hrách a soutěžích nové vztahy s dalšími dětmi.

8. Souhrn

Tématem této bakalářské práce je „Empatie dětí předškolního věku“. Práce je složena z části teoretické a praktické. První kapitola teoretické části se zabývá charakteristikou dítěte předškolního věku a jeho emočním vývojem. Ve druhé kapitole je objasněn pojem empatie, její význam, vývoj a vlivy rodiny a mateřské školy na rozvoj empatie u dítěte. Praktická část zpracovává a vyhodnocuje výsledky získané provedeným výzkumem v několika mateřských školách. Cílem výzkumu bylo zjistit četnost empatických dětí v předškolním věku navštěvujících mateřskou školu. Míru empatie dětí předškolního věku autorka zkoumala v závislosti na pohlaví, věku. Dále autorka porovnávala míru empatie dětí v jednotlivých mateřských školách, ve kterých průzkum prováděla. Výsledky výzkumu jsou zpracovány do tabulek, které jsou uvedeny v příloze. V kapitole „Výsledky výzkumu“ autorka popisuje výsledky výzkumu podle předem zvolených hypotéz. V diskusi autorka uvádí své osobní názory a myšlenky k tématu práce. V závěru autorka uvádí rady pro primární prevenci, jak předcházet následkům nedostatečně rozvinuté empatie, na úrovni rodiny, mateřské školy, komunity a společnosti.

8. Summary

The subject of author bachelor work is called „The Empathy of Preschool Children“. The bachelor work is composed of theoretical part and practical part. The first chapter of theoretical part is aimed at emotional development of preschool child. The second chapter represents to meaning and development of empathy and how parents and nursery school may affect empathy development of preschool child. The results of the research are processed and evaluated in the practical part of the bachelor work. The aim of author bachelor work was find out count of empathetic children who attend nursery school. Author of the bachelor work has researched the degree of empathy at preschool children in dependence on gender and age. Next author has compared individual nursery schools in degree of empathy at preschool children. In the fifth chapter called „The results of the research“ are described results of the research according to predefined hypotheses and processed by tables which are emplaced in the annex. In the „Discussion chapter“ author introduce her ideas and opinions relating to subject of the bachelor work. The advices for primary prevention to parents, to teachers of nursery school, to community and society how they should prevent followings of insufficiently evolved empathy at preschool children are introduced in the final chapter.

9. Seznam použité literatury

- BACUS, A. *Mé dítě si věří*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 160 s. ISBN 978-80-7367-296-6.
- BERNEOVÁ, P. H, SAVARY, L.M. *Jak nevychovat dítě s pocitem méněcennosti*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 136 s. ISBN 80-7178-855-4.
- BUDA, B. *Empatia - psychológia vcítenia a vžitia sa do druhého*. 2.vyd. Nové Zámky: Psychoprof, 1994. 340 s. ISBN 80-967148-0-5.
- ČAČKA, O. *Psychologie dítěte*. 1.vyd. Tišnov: Sursum a Hroch, 1994. 112 s. ISBN 80-85799-03-0.
- DRTILOVÁ, J., KOUKOLÍK, F. *Odlišné dítě*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 1994. 134 s. ISBN 80-7021-097-4.
- HARRIS, C., BEAN, R. *Jak vést děti k sebedůvěře*. Praha: Pragma, 2008. 88 s. ISBN 978-80-7205-975-1.
- HOMOLA, M., ŠČEPICHIN, V. *K vývoji osobnosti dítěte (Vybrané kapitoly z vývojové psychologie)*. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n.p., 1972. 124 s.
- HUBERT, A. *Emocionální inteligence : EQ* . 1.vyd. Praha: ZEMS ; Pragma, 2005. 88 s. ISBN 80-903305-6-8, 80-7205-907-6.
- KOPŘIVA, P. et.al. *Respektovat a být respektován*. 3. vyd. Kroměříž: Spirála, 2008. 286 s. ISBN 978-80-904030-0-0.
- KOŤÁTKOVÁ S. *Dítě a mateřská škola*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2008. 200 s. ISBN 978-80-247-1568-1.
- KOŤÁTKOVÁ, S. Kompetence dítěte předškolního věku. a jejich souvislost se sebepojetím a sebeuplatněním dítěte, jeho socializací, interakcí a komunikací. *Pedagogika ,časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 2000, roč. 50, č. 1, s. 56-64.
- LANGMAIER, J., KREJČÍŘOVÁ D. *Vývojová psychologie*. 3.vyd. Praha: Grada Publishing, spol. s.r.o., 1998. 344 s. ISBN 80-7169-195-X.
- MATĚJČEK, Z. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2005. 184 s. ISBN 80-247-0870-1.
- MATĚJČEK, Z. Význam mateřské školy. *Informatorium 3-8, časopis pro výchovu v mateřské a obecné škole*, 1993, roč. 1, č. 2, s. 3-4.
- MEDINNUS, G.R., JOHNSON, R.C. *Child and adolescent psychology*. 2.ed. New York: John Wiley and Sons, 1976. 562 s.
- MERTIN, V., GILLERNOVÁ, I. *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2003. 232 s. ISBN 80-7178-799-X.

NÁDVORNÍKOVÁ, H. Mateřská škola na prahu 21. století. *Informatorium 3-8*, 1998, roč. 5, č. 6, s. 4-5.

NEČEJEVOVÁ, V.G. A KOLEKTIV. *Mravní výchova dětí předškolního věku*. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n.p., 1976. 216 s.

ONDRUŠKOVÁ, I. Celostný rozvoj osobnosti dítěte a předškolního věku. *Předškolná výchova, celoštátní časopis pro rodičův, jasle a mateřské školy*, 2008/09, roč. 63, č. 3.,4., s. 7-11.

OPRAVILOVÁ, E. et.al. *Kapitoly z pedagogiky a psychologie dítěte do šesti let*. dotisk vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. 140 s.

PIŠTĚLÁKOVÁ, J., KOUKAL, V. *Psychologie osobnosti dítěte předškolního věku, 1.díl*. 1.vyd. Jihlava: Česká socialistická akademie, 1969. 108 s.

PFEFFER, S. *Rozvíjíme emoce dětí: praktická příručka pro mateřské školy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 112 s. ISBN 80-7178-764-7.

SHAPIRO, E. L. *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. 2. vyd. Praha: Portál, 2004. 267 s. ISBN 80-7178-964-X.

SCHNEIDEROVÁ, M. V mateřské škole je pohoda. *Informatorium 3-8*, 1998, roč. 5, č. 2, s. 6-7.

SPALKOVÁ, D. *Pojďme spolu pomáhat aneb První krok k altruismu jako celoživotnímu postoji*. 1. vyd. Liberec: alfa marketing, 2004. 48 s.

SRP., L., SYROVÁTKOVÁ, J. *Duševní vývoj a výchova od narození do dospělosti*. 1.vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1966. 340 s.

STONE JOSEPH, L., CHURCH, J. *Childhood and Adolescence : A Psychology of the Growing Person*. 8.ed. New York: Random House, 1957. 456 s.

STUHLÍKOVÁ, I., RUISEL, I., PREISS, M. Existuje emoční inteligence?. *Psychologie dnes: psychologie; psychoterapie ; životní styl*, 2004, roč. 10, č. 10, s. 25-26.

STUHLÍKOVÁ, I. *Základy psychologie emocí*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 232 s. ISBN 978-80-7367-282-9.

ŠIMÍČKOVÁ ČÍŽKOVÁ, J. et.al. *Přehled vývojové psychologie*. Dotisk 2. nezm. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. 176 s. ISBN 80-244-0629-2.

ŠMELOVÁ, E. *Mateřská škola. Teorie a praxe I*. 1.vyd.: Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. 168 s. ISBN 80-244-0945-8.

ŠPAŇHELOVÁ, I. *Dítě v předškolním období*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2004. 76 s. ISBN 80-204-1187-9.

ŠULOVÁ, L. *Předškolní dítě a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003. 471 s. ISBN 80-246-0752-2.

ŠVANCARA, J. *Emoce, city a motivace*. 3. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, n.p., 1979. 193 s.

TARDY, V. *Psychologie dítěte a dospívající mládeže*. 1. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1955. 154 s.

TEYSCHL, O., BRUNECKÝ, Z. *Duševní vývoj a výchova dítěte*. 3. vyd. Praha: Orbis, 1973. 263 s.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. 2.vyd. Praha: Karolinum, 1999. 354 s. ISBN 80-7184-803-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. 2.dotisk 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. 356 s. ISBN 978-80-246-0841-9.

VANČUROVÁ-FRÁGNEROVÁ, E. *Psychologie předškolního dítěte a jeho výchova v rodině*. 3. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1969. 220 s.

10. Seznam příloh

- Tabulka č. 1:** Charakteristika souboru dětí.
- Tabulka č. 2:** Charakteristika souboru dětí v jednotlivých mateřských školách.
- Tabulka č. 3:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Pastelka.
- Tabulka č. 4:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Větrníček.
- Tabulka č. 5:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Hvězdička.
- Tabulka č. 6:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Radvanice v Čechách.
- Tabulka č. 7:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Oáza.
- Tabulka č. 8:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Podsaďáček.
- Tabulka č. 9:** Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Kukučínova.
- Tabulka č.10:** Vyhodnocení míry empatické dovednosti u všech dětí a podle pohlaví.
- Tabulka č. 11:** Vyhodnocení míry empatické dovednosti podle věku dětí.
- Tabulka č. 12:** Vyhodnocení míry empatické dovednosti dětí podle věku a pohlaví.
- Tabulka č. 13:** Porovnání sledovaných mateřských škol v míře empatické dovednosti dětí.

Přílohy

Tabulka č. 1: Charakteristika souboru dětí.

věk	Celkový počet dětí ze všech MŠ	Celkový počet dětí v ze všech MŠ v %	Počet dívek ze všech MŠ	Počet dívek ze všech MŠ v %	Počet chlapců ze všech MŠ	Počet chlapců ze všech MŠ v %
	282	100%	134	48%	148	52%
tříleté děti	26	9,2%	12	9%	14	9%
čtyřleté děti	107	38%	53	39%	54	37%
pětileté děti	96	34%	44	33%	52	35%
šestileté děti	53	19%	25	19%	28	19%

Tabulka č. 2: Charakteristika souboru dětí v jednotlivých mateřských školách

	počet dětí v mateřské škole	počet dívek v mateřské škole	počet dívek v mateřské škole v %	počet chlapců v mateřské škole	počet chlapců v mateřské škole v %
MŠ Pastelka	57	31	54%	26	46%
MŠ Větrníček	54	19	35%	35	65%
MŠ Hvězdička	56	30	54%	26	46%
MŠ Radvanice v Čechách	19	13	68%	6	32%
MŠ Oáza	32	15	47%	17	53%
MŠ Podsad'áček	49	19	39%	30	61%
MŠ Kukučínova	15	7	47%	8	53%

Tabulka č. 3:

Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Pastelka

Vyjádření dětí označené číslem:

- 1) „-2“ *odpovídá odpovědím typu:*
 a) „To je srandovní“ (smích)
 b) „Nevím jak se Elí cítí,....
 Dítě odpovědělo na otázku „Myslíš si, že je správné, co opička udělala“? „Jo, je to dobře“. (škodolibost)
- 2) „-1“ *odpovídá odpovědím typu:*
 „Elí nevdá, že jí opička vypila kokakolu.“
- 3) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí“.
- 4) „+1“ *odpovídá odpovědím typu:*
 a) „Elí je špatně, protože jí opička vypila kokakolu“.
 b) „Elí se cítí špatně, protože jí opička vypila kokakolu.“
- 5) „+2“ *odpovídá odpovědím typu:*
 a) „Elí je smutná, protože jí opička dala do hrníčku mléko“.
 b) „Elí je smutná, protože jí opička vypila kokakolu“.

	pořadí dětí	věk	míra empatie (-2 až +2)
dívky	1.	3	0
	2.	3	0
	3.	4	-1
	4.	4	-1
	5.	4	-1
	6.	4	0
	7.	4	0
	8.	4	0
	9.	4	0
	10.	4	0
	11.	4	0
	12.	4	0
	13.	4	0
	14.	4	0
	15.	4	0
	16.	4	+1
	17.	4	+1
	18.	4	+1
	19.	4	+2
	20.	4	+2
	21.	4	+2
	22.	5	+1
	23.	5	+1
	24.	5	+2
	25.	5	+2
	26.	5	+2
	27.	5	+2
	28.	6	+1
	29.	6	+2
	30.	6	+2
	31.	6	+2
chlapci	1.	3	0
	2.	3	+1
	3.	4	-2
	4.	4	-2
	5.	4	-1
	6.	4	-1
	7.	4	-1
	8.	4	-1
	9.	4	0
	10.	4	+1
	11.	4	+1
	12.	4	+1
	13.	4	+1
	14.	4	+2
	15.	4	+2
	16.	4	+2
	17.	4	+2
	18.	5	-2
	19.	5	+1
	20.	5	+1
	21.	5	+2
	22.	5	+2
	23.	5	+2
	24.	6	+1
	25.	6	+2
	26.	6	+2

počet dětí celkem : 57

Tabulka č. 4:

Hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Větrníček

Vyjádření dětí označené číslem:

- 1) „-1“ odpovídá odpovědím typu:
- a) „Elí je dobře.....já mám rád/a mléko.“
 - b) „Elí se cítí hezky“. (Neví proč.)
 - c) „Elí je dobře, nebudou jí bolet zuby z kokakoly.“
 - d) „Elí je dobře, nevadí jí to. Měla by pít mléko“.

- 2) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí.“

- 3) „+1“ odpovídá odpovědím typu:
- a) „Elí je špatně, protože nemá ráda mléko“.
 - b) „Elí je špatně, bolí jí zub“.
 - c) „Elí je špatně. (Neví proč.)
 - d) „Elí je špatně, protože jí mléko nechutná.“
 - e) „Elí je asi špatně.“

- 4) „+2“ odpovídá odpovědím typu:
- a) „Elí je smutná, že jí opička zradila.“
 - b) „Elí je naštvaná, kamarádka jí zradila.“
 - c) „Elí je smutno, protože jí opička vypila kokakolu.“
 - d) „Opička byla blbostivá a pomstychtivá“. (Odpověděl tříletý chlapec.)

	pořadí dětí	věk	míra empatie (-2 až +2)
dívky	1.	4	-1
	2.	4	-1
	3.	4	0
	4.	4	0
	5.	4	+ 2
	6.	4	+ 2
	7.	4	+ 2
	8.	5	-1
	9.	5	0
	10.	5	0
	11.	5	+ 1
	12.	5	+ 1
	13.	5	+ 2
	14.	6	0
	15.	6	+ 1
	16.	6	+ 1
	17.	6	+ 2
	18.	6	+ 2
	19.	6	+ 2
chlapci	1.	3	0
	2.	3	0
	3.	3	+ 2
	4.	4	-1
	5.	4	0
	6.	4	0
	7.	4	0
	8.	4	0
	9.	4	0
	10.	4	+ 1
	11.	4	+ 1
	12.	4	+ 1
	13.	4	+ 1
	14.	4	+ 2
	15.	4	+ 2
	16.	4	+ 2
	17.	5	0
	18.	5	+ 1
	19.	5	+ 1
	20.	5	+ 1
	21.	5	+ 1
	22.	5	+ 1
	23.	5	+ 2
	24.	5	+ 2
	25.	5	+ 2
	26.	6	-1
	27.	6	+ 1
	28.	6	+ 1
	29.	6	+ 2
	30.	6	+ 2
	31.	6	+ 2
	32.	6	+ 2
	33.	6	+ 2
	34.	6	+ 2
	35.	6	+ 2

počet dětí celkem : 54

Tabulka č.5:

**Přehled hodnocení odpovědí dětí
v mateřské škole Hvězdička**

Vyjádření dětí označené číslem:

- 1) „-2“ odpovídá odpovědím typu:
„To je legrace“. (smích)
- 2) „-1“ odpovídá odpovědím typu:
 - a) „Elí je dobře, zkazila by si z kokakoly zuby“.
 - b) „Elí je dobře. (Neví proč.)
- 3) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí.
- 4) „+1“ odpovídá odpovědím typu:
 - a) „Elí je špatně, bolí jí zuby.“
 - b) „Elí je špatně, protože jí opička vypila kokakolu.“
 - c) „Myslím si, že Elí zubař vytrhl zub a že jí pak bylo špatně“.
 - d) „Slůňátko je asi smutné“. (bez odůvodnění)
- 5) „+2“ odpovídá odpovědím typu:
 - a) „Elí je smutná, protože jí opička vypila kokakolu“.
 - „Zlobí se na ni.“
 - b) „Elí se cítí hnusně, protože jí opička vypila kolu.“

	pořadí dětí	věk	míra empatie (- 2 až +2)
dívky	1.	3	+ 1
	2.	3	+ 1
	3.	3	+ 1
	4.	3	+1
	5.	4	-2
	6.	4	0
	7.	4	+ 1
	8.	4	+ 1
	9.	4	+ 2
	10.	4	+ 2
	11.	4	+ 2
	12.	4	+ 2
	13.	4	+ 2
	14.	4	+ 2
	15.	5	-1
	16.	5	+ 1
	17.	5	+ 2
	18.	5	+ 2
	19.	5	+ 2
	20.	5	+ 2
	21.	5	+ 2
	22.	5	+ 2
	23.	6	-1
	24.	6	+ 1
	25.	6	+ 1
	26.	6	+ 2
	27.	6	+ 2
	28.	6	+ 2
	29.	6	+ 2
	30.	6	+ 2
chlapci	1.	3	-1
	2.	3	+ 1
	3.	3	+ 1
	4.	4	0
	5.	4	0
	6.	4	+ 1
	7.	4	+ 1
	8.	4	+ 1
	9.	4	+ 1
	10.	4	+ 1
	11.	4	+ 2
	12.	4	+ 2
	13.	4	+ 2
	14.	4	+ 2
	15.	5	0
	16.	5	+ 1
	17.	5	+ 1
	18.	5	+ 2
	19.	5	+ 2
	20.	6	+ 1
	21.	6	+ 2
	22.	6	+ 2
	23.	6	+ 2
	24.	6	+ 2
	25.	6	+ 2
	26.	7	+ 2

počet dětí celkem : 56

	pořadí dětí	věk	míra empatie (- 2 až +2)
dívky	1.	3	0
	2.	3	+ 1
	3.	4	-1
	4.	4	-1
	5.	4	-1
	6.	4	-1
	7.	4	0
	8.	5	-1
	9.	5	+ 1
	10.	5	+ 1
	11.	5	+ 2
	12.	5	+ 2
	13.	5	+ 2
chlapci	1.	3	-1
	2.	3	0
	3.	3	0
	4.	5	+ 2
	5.	5	+ 2
	6.	5	+ 2
počet dětí celkem : 19			

Tabulka č. 6:

Přehled hodnocení odpovědí dětí v mateřské škole Radvanice v Čechách

Vyjádření dětí označené číslem:

1) „-1“ odpovídá odpovědi typu:

„Elí je veselá“. „Nevadí jí to“.

2) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí.

3) „+1“ odpovídá odpovědím typu:

a) „Elí je špatně, protože jí bolí zuby“.

b) „Elí je špatně, protože jí opička vypila kolu.“

4) „+ 2“ odpovídá odpovědi typu:

„Slůně je smutné, protože mu opička vypila kokakolu.“

Tabulka č. 7:

Přehled odpovědí dětí v mateřské škole Oáza

Vyjádření dětí označené číslem:

1) „-1“ odpovídá odpovědím typu:

- a) „Slůně je veselé.“
- b) „Elí je veselá. Elí to nevdá, že jí opička vypila kokakolu.“
- c) „Elí je veselá, mléko je dobré na kosti.“

2) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí.

3) „+ 1“ odpovídá odpovědím typu:

- a) „Elí je asi smutná“.
- b) „Elí je špatně“. (bez dalšího odůvodnění)
- c) „Elí se cítí špatně, protože tam má mléko.“
- d) „Elí se cítí špatně, protože tam nemá tu kolu.“

4) „+ 2“ odpovídá odpovědím typu:

- a) „Elí je smutná, protože jí opička vypila kokakolu.“
- b) „Elí je hrozně!“ „Opička jí vypila kolu.“

	pořadí dětí	věk	míra empatie (- 2 až +2)
dívky	1.	3	-1
	2.	3	-1
	3.	3	-1
	4.	3	+ 1
	5.	4	-1
	6.	4	0
	7.	4	+ 1
	8.	4	+ 2
	9.	5	+ 1
	10.	5	+ 2
	11.	5	+ 2
	12.	5	+ 2
	13.	5	+ 2
	14.	6	+ 2
	15.	6	+ 2
chlapci	1.	3	-1
	2.	3	0
	3.	3	0
	4.	4	-1
	5.	4	+ 2
	6.	4	+ 2
	7.	5	+ 1
	8.	5	+ 1
	9.	5	+ 1
	10.	5	+ 2
	11.	5	+ 2
	12.	5	+ 2
	13.	5	+ 2
	14.	5	+ 2
	15.	5	+ 2
	16.	6	+ 2
	17.	6	+ 2
počet dětí celkem : 32			

Tabulka č. 8:

**Přehled hodnocení odpovědí dětí
v mateřské škole Podsad'áček**

Vyjádření dětí označené číslem:

- 1) „-1“ odpovídá odpovědím typu:
 - a) „Elí to je jedno, že jí opička vypila kokakolu.“
 - b) „Elí je dobře, protože je mléko zdravé.“
 - c) „Elí je dobře, protože kokakola není zdravá, zkazily by se jí zuby.“
 - d) „Elí je veselá, ...nevím proč.“
 - e) „Elí se cítí hezky“.
- 2) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí.
- 3) „+1“ odpovídá odpovědím typu:
 - a) „Elí je špatně, protože nemá ráda mléko“.
 - b) „Elí se cítí špatně, protože jí opička vypila kokakolu.“
 - c) „Elí je špatně, protože tam nemá tu kolu.“
 - d) „Elí je špatně.“ (bez dalšího zdůvodnění).
 - e) „Elí je asi špatně, protože nemá kolu“.
 - f) „Elí je blbě, protože má žízeň“.
 - g) „Elí není dobře, protože vypila mléko“.
- 4) „+ 2“ odpovídá odpovědím typu:
 - a) „Elí je smutná , protože jí opička vypila kokakolu.“
 - b) „Elí se cítí smutně, opička jí zklamala.“
 - c) „Elí se cítí špatně, protože nepije mléko, a zlobí se na opici“.

	pořadí dětí	věk	míra empatie (-2 až +2)
dívky	1.	4	-1
	2.	4	-1
	3.	4	0
	4.	4	+ 1
	5.	4	+ 2
	6.	4	+ 2
	7.	5	-1
	8.	5	-1
	9.	5	-1
	10.	5	0
	11.	5	0
	12.	5	0
	13.	5	+ 1
	14.	5	+ 2
	15.	5	+ 2
	16.	5	+ 2
	17.	6	+ 1
	18.	6	+ 2
	19.	6	+ 2
chlapci	1.	4	-1
	2.	4	-1
	3.	4	-1
	4.	4	0
	5.	4	+ 1
	6.	4	+ 1
	7.	4	+ 1
	8.	4	+ 1
	9.	4	+ 2
	10.	4	+ 2
	11.	4	+ 2
	12.	5	-1
	13.	5	-1
	14.	5	-1
	15.	5	0
	16.	5	+ 1
	17.	5	+ 1
	18.	5	+ 1
	19.	5	+ 1
	20.	5	+ 1
	21.	5	+ 1
	22.	5	+ 1
	23.	5	+ 2
	24.	5	+ 2
	25.	5	+ 2
	26.	6	+ 1
	27.	6	+ 2
	28.	6	+ 2
	29.	6	+ 2
	30.	6	+ 2

počet dětí celkem : 49

	pořadí dětí	věk	míra empatie (-2 až +2)
dívky	1.	4	+ 1
	2.	4	+ 1
	3.	5	-1
	4.	5	+ 1
	5.	5	+ 1
	6.	6	+ 1
	7.	6	+ 1
chlapci	1.	4	-1
	2.	5	-1
	3.	5	0
	4.	5	+ 1
	5.	5	+ 1
	6.	5	+ 1
	7.	5	+ 1
	8.	6	0
počet dětí celkem: 15			

Tabulka č. 9:

**Přehled hodnocení odpovědí dětí
v mateřské škole Kukučínova**

Vyjádření dětí označené číslem:

1) „-1“ *odpovídá odpovědím typu:*

- a) „Elí nevádí , že jí opička vypila kokakolu.“
- b) „Elí se cítí dobře, protože kokakola je sladká a mléko není sladké, z kokakoly by se Elí zkazily zuby.“

2) „nulou“ značí, že dítě neví, jak se Elí cítí.

3) „+1“ *odpovídá odpovědím typu:*

- a) „Elí se cítí špatně, protože jí opička vypila kokakolu.“
- b) „Elí není dobře, protože chtěla tu kolu.“
- c) „Elí je špatně, protože nemá ráda mlíčko.“
- d) „Elí se cítí špatně, protože slůňátka nemají rádi mléko“.
- e) „ Elí se cítí asi špatně, protože jí opička vypila kolu.“

Tabulka č. 10: Vyhodnocení míry empatické dovednosti u všech dětí a podle pohlaví

	počet dětí	děti s vysokou empatií (označení +2)	děti s vysokou empatií v %	děti s nízkou empatií (označení +1)	děti s nízkou empatií v %	děti s žádnou empatií (označení 0, -1, -2)	děti s žádnou empatií v %
Celkový počet dětí ze sledovaných mateřských škol	282	109	39%	82	29%	91	32%
dívky	134	51	38%	34	25%	49	37%
chlapci	148	58	39%	48	33%	42	28%

Tabulka č. 11: Vyhodnocení míry empatické dovednosti podle věku dětí

	počet dětí	děti s vysokou empatií (označení +2)	děti s vysokou empatií v %	děti s nízkou empatií (označení +1)	děti s nízkou empatií v %	děti s žádnou empatií (označení 0, -1, -2)	děti s žádnou empatií v %
celkový počet dětí ze sledovaných mateřských škol	282	109	39%	82	29%	91	32,3%
děti tříleté	26	1	4%	9	35%	16	61%
děti čtyřleté	107	31	29%	26	24%	50	47%
děti pětileté	96	41	43%	34	35%	21	22%
děti šestileté	53	36	68%	13	24%	4	8%

Tabulka č.12: **Vyhodnocení míry empatické dovednosti dětí podle věku a pohlaví**

	počet dětí	vysoká empatie (označení +2)	vysoká empatie v %	nízká empatie (označení +1)	nízká empatie v %	žádná empatie (označení 0, -1, -2)	žádná empatie v %
celkový počet dětí ze sledovaných mateřských škol	282	109	39%	82	29%	91	32%
počet všech dívek	134	51	38%	34	25%	49	37%
dívky tříleté	12	0	0%	6	50%	6	50%
dívky čtyřleté	53	15	28%	9	17%	29	55%
dívky pětileté	44	21	48%	11	25%	12	27%
dívky šestileté	25	15	60%	8	32%	2	8%
počet všech chlapců	148	58	39%	48	33%	42	28%
chlapci tříletí	14	1	7%	3	21%	10	72%
chlapci čtyřletí	54	16	30%	17	31%	21	39%
chlapci pětiletí	52	20	39%	23	44%	9	17%
chlapci šestiletí	28	21	75%	5	18%	2	7%

Tabulka č.13: Porovnání sledovaných mateřských škol v míře empatické dovednosti dětí

	MŠ Pastelka	MŠ Větrníček	MŠ Hvězdička	MŠ Radvanice v Čechách	MŠ Oáza	MŠ Podsad'áček	MŠ Kukučínova
celkový počet dětí	57	54	56	19	32	49	15
počet dívek	31	19	30	13	15	19	7
počet chlapců	26	35	26	6	17	30	8
děti s vysokou empatií	19	21	29	6	17	17	0
děti s vysokou empatií v %	33%	39%	52%	32%	53%	35%	0%
dívky s vysokou empatií	10	7	17	3	7	7	0
dívky s vysokou empatií v %	17%	13%	30%	16%	22%	14%	0%
chlapci s vysokou empatií	9	14	12	3	10	10	0
chlapci s vysokou empatií v %	16%	26%	22%	16%	31%	21%	0%
děti s nízkou empatií	14	15	19	3	6	15	10

děti s nízkou empatií v %	25%	28%	34%	16%	19%	30%	67%
dívky s nízkou empatií	6	4	9	3	3	3	6
dívky s nízkou empatií v %	11%	8%	16%	16%	10%	6%	40%
chlapci s nízkou empatií	8	11	10	0	3	12	4
chlapci s nízkou empatií v %	14%	20%	18%	0%	9%	24%	27%
děti s žádnou empatií	24	18	8	10	9	17	5
děti s žádnou empatií v %	42%	33%	14%	52%	28%	35%	33%
dívky s žádnou empatií	15	8	4	7	5	9	1
dívky s žádnou empatií v %	26%	15%	7%	37%	16%	19%	6%
chlapci s žádnou empatií	9	10	4	3	4	8	4
chlapci s žádnou empatií v %	16%	18%	7%	15%	12%	16%	27%